

Д. ДОРОШЕНКО

**З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ЗА
ЧАСІВ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

ПРАГА
1 9 3 6

Д. ДОРОШЕНКО

**З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ЗА
ЧАСІВ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

ПРАГА
1 9 3 6

Tiskárna Fr. Herman, Praha XII., Jagellonská 9. Telefon 555-85.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ ЗА ЧАСІВ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.¹⁾

I.

На початку 1905 року розкіл в Українській Революційній Партії (в скороченні: РУП.) став доконаним фактом. Після з'їзду на різдвяних святах 1904 р. у Львові, де виявилася непримиренна розбіжність двох течій у партії, однієї, що стояла за повну самостійність партійної організації супроти російської соціал-демократії, і другої, що домагалася об'єднання з Російською Соціал-Демократичною Партією, — в інтересах успіху революційно-соціалістичної пропаганди на Україні, з РУП. виділилася група, яка трохи згодом перетворилася в т. зв. „Спілку“ (Українська Соціал-Демократична Спілка).²⁾ Фундатором „Спілки“ був Маріян Меленевський, відомий під партійним прізвиськом „Басок“; до нього приєдналися Петро Канівець („Кавун“), Віктор Мазуренко („Карась“), а згодом і

¹⁾ За матеріал для цієї мови публікації послужив мені, окрім друкованої літератури, архів пок. Л. Юркевича, який зберігся в Швейцарії, і з яким я мав нагоду ознайомитись. Дуже цінні відомости і вказівки подали мені: Д. В. Антонович, В. В. Дорошенко (а за його посередництвом п. п. А. Жук і В. Левинський), О. М. Коваленко і В. В. Садовський. Всім їм складаю за це мою щирю подяку.

²⁾ Див. про це: *В. Дорошенко*, Революційна Українська Партія (1900—1905), Львів 1921, ст. 27—30; *О. Гермайзе*, Нариси історії революційного руху на Україні, т. I, Київ, 1926, ст. 255—258, і *Юрій Коллярд*, Спогади в юнацьких літ, „Літературно-Науковий Вістник“, Львів 1930, ст. 786—788.

Олександр Скоропис-Йолтуховський. Більшість членів РУП одначе залишилася в старій організації, яка від грудня 1905 р., коли відбувся у Києві другий з'їзд, стала називатись УСДРП (Українська Соціал-Демократична Робітничка Партія). В 1906 році вийшов з партії її фундатор Дмитро Антонович, і властивим керівником партії з того часу аж до 1910 р. залишався Микола Порш.

Внутрішні ідеологічні, а за ними й організаційні розбіжності в РУП виявилися, як відомо, вже на початку існування партії, яка об'єднала була різні відтінки української, головно студентської молоді, соціалістів і несоціалістів, яких сполучило в одну громаду одне спільне стремління: стати до активної боротьби за визволення України з-під російського царського режиму, який гальмував свободу її національно-політичного і соціально-економічного розвитку. Першою, так би мовити програмовою брошурою партії була „Самостійна Україна“ (написана Миколою Міхновським), яка закликала українську інтелігенцію до „боротьби за свій народ“ під гаслом „одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ“,³⁾ а у вступній статті в ч. 2. партійного органу „Гасло“ 1902 р.⁴⁾ було заявлено, що ідеалом партії є „вільна, самостійна Україна з широко розвиненим соціалістичним державним устроєм“. Одначе вже на початку р. 1903 провід партії відрікся від своєї першої брошури, заявивши в ч. I. „Гасла“ 1903 р., що світогляд тої брошури „не є тепер ти-

³⁾ Самостійна Україна. РУП. Видання Союзу визволення України, Вецляр 1917, ст. 22.

⁴⁾ „Гасла“ видано в 1902—1903 рр. всього 17 чисел. Часопис цей був видаваний коштом Д. В. Антоновича, який віддав на його свою спадщину по матері. На видання популярного органу партії „Селянин“ (1903—1904) дав 1000 рублів Є. Х. Чикаленко.

пiчним для нашої партії“, а в „проекті програми“, що був опублікований весною 1905 р., вже просто сказано, що РУП домагається для України лиш автономії, „з окремим соймом, якому би належало право законодавства в тих внутрішніх справах, які торкаються тільки люду, що мешкає на території України“.⁵⁾

Та не тільки постулять політичної самостійности, — саме національне питання українське декому з провідників РУП здавалося нез'ясованим і сумнівним. В ч. 2. „Праці“ 1904 р. в редакційній статі „Розмежуймося!“ читаємо, наприклад, такі рядки: „нам, пролетарям - українцям, про красу і славу будучности України-неньки немає часу мріяти, і ми таких прихильників вільної України не маємо часу слухати. У нас є свої українські пекучі завдання. Нам треба добитись, щоб не ціла нація, ні, а щоб одна тільки та кляса українського суспільства, яка витворює своєю працею все те, з чого живуть, як національні, так і

⁵⁾ „Праця“ 1905, ч. 13—14, ст. 6. В своїй післямові в 2. виданні „Сам. України“ (Вецляр 1917) Ол. Скоропис старається довести, що для самих ерупістів питання про державну незалежність України „ніколи не зникало, не сходило з порядку денного“, але що між ними була, так би мовити, мовчазна згода — не здійснювати цього питання прилюдно, аж поки не ненастануть сприятливі за-для цього обставини, а це могло би статися аж тоді, „коля на Україні знову заревуть гармати, а дула їх будуть звернені проти північного політичного опира, що здушив усе наше життя“ (ст. 37). Тому то, друкуючи нове видання „Сам. України“ вже тоді, як революція 1917 р. знищила російський царат, О. Скоропис вважав, що цей момент одвертої боротьби за самостійність України, спіраючись уже не на самі лишень інтелігентські гуртки, але на народні маси, вже наступив. Цікаво було би, щоб хтось із старих ерупістів з'ясував нарешті це питання, щоб було ясно: чи наведені вище слова д. Скорописа передають лиш його індивідуальний погляд, чи таки справді керовники РУП „замовчували“ питання про самостійність України з якихсь, так би мовити, тактичних мотивів.

інтернаціональні пани наші, щоб ця пригноблена кляса вирівнялася і почала жити людським життям, а не життям робочої худоби.“ А ще трохи пізніше на сторінках тієї самої „Праці“ розвинулася дискусія на тему про те, чи існує для українського пролетаріату національне питання, і чи потрібна йому своя українська держава. В статі під характеристичною назвою „Неіснуюче питання“ Северин Войнілович (Д. Антонович) виставив тезу, що національне питання виграла буржуазія для того, щоб „підійти до робітників, ошукати їх і затулити їм перед очима непереходне провалля в клясових інтересах... для пролетарів національне питання не існує“.⁶⁾ Не існує воно, мовляв, і для РУП. Одначе, заперечуючи вагу національного питання для українського пролетаріату, той самий автор в дальшій своїй статі „Ще про неіснуюче питання“ не тільки не заперечував, але й сам обґрунтовував значіння для українського пролетаріату своєї власної держави: конечною метою кожного „національного“⁷⁾ руху і єдиним способом радикально розв'язати „національне“ питання буде об'єднання нації в окремій державі і повне політичне увільнення або — самостійна національна держава. Зходить з цієї точки, не визнавши неіснування національного питання, се значить блукати і зрештою обовязково заблудитись в паліятивах, а найбільше частими із цих паліятивів ми зустрічаємо розв'язання питання в змислі національної автономії або національної федерації.“ Автор рішуче виступає проти цих „паліятивів“ і твердить, що мусить бути одне з двох: або визнати, що національне питання для українського пролетаріату існує — і тоді треба поставити в програмі РУП виразну точку:

⁶⁾ „Праця“ 1904, ч. 11, ст. 4.

⁷⁾ Слово „національний“ автор статі наводить в лапках, підкреслюючи тим свій погляд на ілюзорність цього поняття в пристосуванні до українських обставин.

„самостійна демократична Українська республіка від гір Карпатських до гір Кавказьких“, дарма що це було би „утопічно для наших часів“; абож це питання для українського пролетаріату не існує, і тоді не треба ніяких автономій, бо всі такі „пів-міри“ виявляють, на думку автора, лиш „трусость“ мишлення, властиву буржуазії. Та щоб визнати потребу політичної самостійности України, треба ще попереду довести, що належність України до Росії спиняє розвиток українських продукційних сил і зводить Україну на колоніяльне становище. А цього, мовляв, досі ще наука не довела; і ось автор статі робить з цього всього доволі несподіваний висновок, що пролетаріату треба боротись з вигаданим буржуазією національним питанням, та що „саме утворення української нації не може мати для пролетаріату значіння, бо воно знаменувало би собою лиш скріплення української буржуазії.“⁸⁾

Відповідаючи Войніловичу (Антоновичу) в довшій статі в ч. 13-14. „Праці“, М. Порш доводив, спіраючись на авторитет К. Кауцького, що й для пролетаріату національне питання має таки велику вагу, та що коли автономія не може цього питання вирішити, то пролетаріат мусить сам узяти справу в свої руки і прийняти до своєї програми постулат політичної самостійности України.⁹⁾

Я може занадто довго спинився на цій полеміці про „неіснуюче питання“, але вона, на мою думку, дуже наочно показує, як напружено працювала думка молодих українських революціонерів над вирішенням проблеми про націю і державу на українському ґрунті і як старалася знайти для неї якусь синтезу. Але діло цією полемікою на сторінках „Праці“ не обмежилось.

⁸⁾ „Праця“, 1905, ч. 12, ст. 4—5.

⁹⁾ „Праця“, 1905, ч. 13—14, ст. 2—7.

Усе більше переймаючись марксистською доктриною (здебільшого в її російській інтерпретації), деякі українські соціал-демократи доходили до думки, що не тільки політична самостійність України непотрібна для українських трудових мас, але що й саме відокремлення українського пролетаріату в осібну від загально-російської політичну партію шкодить його інтересам, бо гальмує розвиток революційного руху на Україні. Вони вважали, як висловився на сторінках російського соц.-дем. часопису „Искра“ один українець соціал-демократ (П. Тучапський), що велика територіяльно держава значно вигідніша для пролетарської боротьби й об'єднання пролетарської маси, ніж держава мала, і що помагати розкладу такої великої держави, це значить — сприяти ослабленню клясової боротьби в даній місцевості.¹⁰⁾ Інші, як Ол. Скоропис, гадали, що найважливіше діло — „старатись, щоб пролетарсько-сільська маса зробилася політично і соціально свідомою, а національно українською вона, мовляв, залишиться усе одно сама собою.“¹¹⁾

Ухил РУП в бік соціал-демократії й відмовлення її від гасла самостійної України повели до того, що ті революційно настроєні українські елементи, які клали більшу вагу на національно-політичний бік української справи, ніж на соціальний, відокремилися від РУП. Вони заклали в 1902 році „Українську Народню Партію“ під ідейним проводом М. Міхновського. Ця партія вже в 1902 році видала дві брошури,¹²⁾ де в одній було виставлено, як програ-

¹⁰⁾ „Искра“, 1904, ч. 80. „Искру“ заложив р. 1900 В. Ленін, але в кінці 1903 р. він сам виступив з редакції, й „Искру“ провадив далі Г. Плеханов. Стаття Тучапського підписана: „Українець-Искровець“.

¹¹⁾ „Наш Голос“, Львів 1911, кн. XI—XII, ст. 511.

¹²⁾ „Робітниче свято 1. мая“ і „Робітнича справа в програмі Української Народньої Партії“, обидві видано в Чернівцях.

мове завдання, боротьбу „за вільну, самостійну, демократичну Україну без хлопа і пана“, а в другій заявлялося, що українські робітники повинні мати своєю метою „повне вигнання з України чужинців і створення своєї самостійної держави“. В 1905 р. у Львові вийшло ч. 1 (одиноке) органу партії „Самостійна Україна“, і того самого року в Чернівцях більша книжка: „Справа української інтелігенції в програмі Української Народньої Партії“. В цій книзі, написаній М. Міхновським, виложено було ідеологію партії й зформуовано її програм в таких словах: „політична автономія з власним соймом, автономною освітою, пресою і літературою — в першій стадії боротьби за національну свободу; націоналізація адміністрації, суду і доходів української території, власне військо і врешті самостійна державно-демократична республіка Україна — як остання стадія боротьби за національну свободу і здійснення національних ідеалів українського народу“. УНП не вийшла поза межі невеликої, чисто інтелігентської організації¹³⁾ й не відіграла політичної ролі в українському визвольному рухові; не мала вона впливу й на внутрішню еволюцію самої РУП. Розкіл серед „ерупістів“ виник наслідком згаданих уже внутрішніх розходжень на ґрунті суперечок тактичного характеру про самостійність

¹³⁾ Про УНП див. статтю *С. Шемета*, присвячену пам'яті М. Міхновського, в „Хліборобській Україні“, кн. V, 1925, ст. 12-14, статтю *М. Лозинського*, „Укр. Народня Партія“ в „Літерат.-Наук. Вістнику“ 1905, кн. V, ст. 142—159, *С. Петлюри* „З українського життя“ в „Україні“ 1907, V, 54—64, а також спогади *Ю. Коллярда* у „Л.-Н. В.“ 1930, кн. III, ст. 226—228.

До УНП належали, скільки мені відомо, такі особи: брати Микола і Сергій Шемети, Олександр Макаренко, Олександр Степаненко, Іван Бойко, Мих. Базькевич, Мих. Біленький, В. Мізерницький, Євген Любарський-Письменний, Микита Шаповал. Пізніше, в 1917 році колишні члени УНП заклали партію „Соціалістів-Самостійників“.

партійної організації. Але ці розходження мали під собою глибшу ідеологічну основу.¹⁴⁾

Щоб зрозуміти процес ідейної еволюції ерупістів і уяснити собі характер кризи, яка зайшла в партії в другій половині 1904 року, треба пригадати попередній розвиток української національно - політичної думки. РУП склалася з представників молодшої української інтелігенції, які хоч і належали до нового покоління кінця 1890-х років, уже захопленого певним національним підйомом, що позначився за тих часів, але все ж були виховані в дусі загально - російських радикальних і соціалістичних ідей та поглядів, що з непереможною силою впливали навіть на найсвідоміших і найактивніших українців. І в цьому не було нічого дивного: в той час, як російські впливи заливали широким потоком усі сфери культурного життя і оберталися, можна сказати, в стихію, українська національно - політична думка (не кажучи вже про інші прояви національного життя — на полі науки, літератури й мистецтва) не мала своїх легальних органів, своєї власної трибуни, й мусіла шукати собі

¹⁴⁾ Література про РУП невелика. Крім згадуваних уже брошури *В. Дорошенка* „Рев. Укр. Партія“, Львів 1921 (друковано попереду у львівському „Впереді“) та книги *О. Гермайзе*, треба зазначити ряд статей у „Нашому Голосі“ 1911 р. з нагоди 10-ліття РУП, інформаційну статтю *Д. Дорошенка* „Українська соціал-демократія“ в „Україн. Вѣстникѣ“ 1906, ч. 12, та спогади одного з найстарших ерупістів *Ю. Коллярда* в „Літ.-Наук. Вістн.“, Львів 1929, кн. VI; 1930, кн. III, V, VII-VIII, IX і XII. Крім того ще слід згадати брошуру *О. Лоли* „З історії укр. соціалістичного руху“, Київ 1917, та спогади *А. Жука* „Перша партійна конференція ТУП“ в львівському календарі „Дніпро“ на 1936 рік. Окремі статі розкидані в часописах „Праця“, Львів 1909; „Робітничий Прапор“, Софія 1915; „Робітничча Газета“, Київ 1917—1918 та інших. Збірник спогадів про РУП її колишніх членів, зібраний *А. І. Жуком*, де, наскільки мені відомо, є багато цінного історичного матеріалу, досі ще не появився в світ, і не знати, як скоро появиться.

притулку за кордоном, вертаючись звідти як заборонена контрабанда, доступна лиш дуже небагатьом. Російська стихія, не зустрічаючи собі противваги, захоплювала більшість української молоді й одривала її од місцевих українських інтересів. Ще, може, гірше було те, що українство після смерти Драгоманова не знайшло собі авторитетного ідеолога, який зумів би узасаднити українську національну програму відповідно до нових вимог часу й виложити її в такій формі, яка могла би захопити молодь і потягти її за собою. Та й що-до самого Драгоманова, який усім своїм корінням був зв'язаний з все-російським ґрунтом, то його писання, проповідуючи „націоналізм як форму і космополітизм як ціль“, дуже часто давали негативні наслідки, не вважаючи на високий ідеалізм і щирю любов до українського народу, якою вони були перейняті: вони привчали маловажити національний бік української справи, зводячи цілу українську проблему до справи загальної децентралізації й демократизації російської держави. При таких умовах не раз траплялися свого роду „рецидиви“: політичні діячі, які вже працювали на українському ґрунті, сходили з його, вважаючи українство за надто „вузьку“ ідею в порівнанні з широкими загально-людськими цілями, й переходили просто до російського табору (як наприклад П. Тучапський, К. Арабажин, а пізніше В. Козиненко). Через слабкість власної національної традиції серед української радикально настроєної молоді брав гору інтерес до соціальної сторони української справи над стороною національно-політичною. Зневіра в „культурницькій“ праці і в можливості якоїсь політичної еволюції в легальних межах вела в кругах української молоді до загострено негативного відношення взагалі до всякого иншого розв'язання проблеми українського відродження, як тільки в формах революційного руху. Це була реак-

ція на теорії 1880-х років про „аполітичну“ діяльність, реакція, яка переходила у ворожнечу до „старих“ та до їх „культурництва“. Це була вічна історія антагонізму „батьків“ і „дітей“, яка особливо в гострій формі повторюється там, де нема виразної й глибокої традиції, і де кожне нове покоління мусить починати все наново.

Українська інтелігенція, вихована в атмосфері політичного гніту й маючи раз-у-раз перед очима образ темноти й безправства народніх мас та їх економічної незабезпечености, бачила, так само, як і інтелігенція російська, одинокий порятунок в революційній підготовці мас до політичного й соціального перевороту. Революційна пропаганда в загально-російських організаційних формах велася на Україні вже від 1870-х років і мала за собою довгу, часом героїчну традицію. На цю пропаганду і взагалі на загально-російську революційну роботу віддали свої сили і життя найактивніші представники української інтелігенції 1870-80 років, — доволі згадати ймення Д. Лизогуба, В. Дебагорія-Мокрієвича, Я. Стефановича, Д. Кибальчича, С. Кравчинського В. Мальованого, П. Грабовського. Але їх діяльність ішла не під українським, а під загально-російським прапором, хоч і мала на увазі добро й українських народніх мас.¹⁵⁾

¹⁵⁾ Українська мова, а часом і українські історичні традиції, які ще зберігались в народі, використовувались тільки як лехший засіб для пропаганди, так у відомій „Чигиринській справі“ Стефановича і Дейча 1877 року були використані спомини про козацькі часи й колишню козацьку волю для того, щоб лехче було підбурити селян на повстання. А що національна стихія в народі була ще дуже живуча, так само, як і історична традиція, про це свідчать між иншим цікаві згадки В. Дебагорія-Мокрієвича, видані в 1906 році в Петербурзі. Самі матеріали про Чигиринську справу були недавно видані у Харькові: „Материалы к истории революционных движений на Чигиринщине 1875-1879“. Издал К. Гребенкин. Харьків 1934, ст. 440.

Думалося, що загальна політична воля та й сама перебудова російської держави на демократичних основах принесе так би мовити автоматично і національну емансипацію українського народу, поскільки вона буде в дійсності потрібна. Думка про політичну самостійність України, як про одиноку запоруку всебічного національного відродження українського народу, якщо й приходила кому до голови, то здавалася одним — недосяжною утопією, другим — непотрібною й шкідливою ілюзією. Навіть людина такого великого розуму й таких широких поглядів, як Драгоманов, „не бачучи нігде сили і ґрунту для політики державного сепаратизму України від Росії“, а натомість вбачаючи багато спільних інтересів між українцями й Росією, вважала і в 1881 (у „Вільній Спілці“), і в 1891 році (в „Чудацьких Думках“) проблему політичної самостійности України за справу „не лише в усякому разі дуже тяжку, якщо не неможливу, але, при певних умовах, і зовсім непотрібну для яких би то ні було інтересів українського люду“.¹⁶⁾ А в програмовій статі, написаній тим же Драгомановим для відновленої в кінці 1888 року В. Антоновичем і Ол. Кониським „Правди“, було заявлено в імені редакції „Правди“, що українці мусять визнати, як факт, поділ їх між системами російською і австро-угорською, і що „було би непрактично оператись сьому поділові... Тільки буйна фантазія, не знаюча не тільки історичних і етнографічних, але навіть географічних обставин нашого народу, може здумати таку річ, як відрив від Росії всього обшару нашого народу, — до степів за-Донських і перед-Кавказських. А з другого боку всякий можливий без світової катастрофи відрив якого шматка нашої країни, щоб прилучити його до якої

¹⁶⁾ Див. „Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова“, т. I, Париж 1905, ст. 301—302, а також „Чудацькі думки“, видання 1915 р. (Відень), ст. 94.

існуючої, чи будучої держави, зовсім не допоможе ні нашому народові, ні нашій національності. Через це реальна політика українська в Росії мусить виключити всяку думку про державний сепаратизм, і — значить, мати на цілі тільки політичну реформу всієї держави на основі краєвої й громадської автономії“.¹⁷⁾

Та в кінці 1890-х років, як уже зазначено було, національний напрям серед української інтелігенції починає рости й скріплятись, і самий рух український стає інтенсивніший; це стоїть безперечно в звязку з виступом на громадську арену нового, молодого покоління, яке вже відчуває себе українцями, а не „українофілами“ і змагає до повноти національного життя в усіх його областях.¹⁸⁾ Оттоді-то підноситься на переломі двох століть забуте гасло самостійної України, і під цим гаслом виступає в світ Українська Революційна Партія.¹⁹⁾ Але самостійницький прапор

¹⁷⁾ „Правда“, Рочник XIV, в. I. У Львові 1888, ст. 5—6.

¹⁸⁾ Оживлення українського руху і зародження в ньому нових, активніших течій саме за доби глухої реакції й загального занепаду громадського життя на Україні з'ясовуються, на нашу думку, головню тим, що ідейна проповідь Драгоманова з одного боку, та праця таких одиниць як В. Антонович і Ол. Кониський з другого, таки робили своє діло: обидва напрямки, взаємно виправляючи й доповнюючи один одного, впливали на молодше покоління, яке потрапило знайти певну середню лінію між космополітичним („в своїх цілях“) радикалізмом Драгоманова й аполітичним націоналізмом Антоновича. Мав своє значіння і приклад Галичини, де під ідейним впливом Драгоманова виникла Українська Радикальна Партія, а під впливом Антоновича і Кониського склалася відома польсько-українська угода 1890 року, яка принесла ряд важливих для українства здобутків на культурно-національному полі. Для зрозуміння нового духового підйому в українському житті з половини 1890-х років дають багатий матеріял „Сторінки минулого“ Ол. Лотоцького (т. I, Варшава 1932), а також „Спогади“ Є. Чикаленка (ч. 2, Львів 1925) і статі Ів. Франка, зібрані в його книзі „Молода Україна“ (Львів 1910).

¹⁹⁾ Як відомо, вперше постулят політичної самостійности України було піднесено на з'їзді укр. радикальної партії у

було хутко знову згорнуто, і стремління до політичної незалежності підпорядковується змаганням до соціального визволення мас. Та й не диво. Традиція політичної самостійності України (в тій чи іншій формі), що її носієм в останнє було українське панство, сини й унуки козацької старшини, обірвалася ще в кінці 1830-х років. Нова суспільна верства, якій судилося перебрати провід в українському національному відродженні — інтелігенція, що склалася у нас з деклясованих елементів села й міста, ставить собі, устами Кирило-Мефодіївських братчиків, за ідеал вже не якусь реальну форму політичної самостійності, а повиту місяністичним туманом все-славянську федерацію; за насущне завдання висуває вона не всебічне відродження української нації в усіх її верствах, а лиш культурну й соціальну емансипацію селянської маси.

Позбавлена опори в якійсь соціальній верстві, ор-

Львові 29. XII. 1895, а саме перед з'їздом появилася „Україна irredenta“ Юл. Бачинського. В. 1899 р. цей постулат піднесли, правда в дуже загальній формі, галицько-українські соціал-демократи й молода тоді націонал-демократична партія. На початку 1900 року виступив в промовою на тему самостійності України Мик. Міхновський — 19. лютого у Полтаві, а 26. II. у Харькові, і ця промова була видана як перша — програмова брошура РУП. 15. липня того ж року на вічу українських студентів у Львові після промови Л. Цегельського і Євг. Косевича, серед загального ентузіазму була прийнята резолюція, що „тільки самостійна національна держава забезпечить українському народу повну свободу розвою“. Обидві промови були видруковані в ч. 8. „Молодої України“ (1900 р.), органу тодішньої української молоді, який в цілому ряді статей обороняв і розвивав думку про самостійність України, яко загально-національний ідеал. Із представників старшого покоління гарячим прихильником ідеї самостійної України виступив *Іван Франко*, спочатку в своїй статі в „Житті і Слові“ 1895, т. IV (ст. 470—483), пізніше в славнозвісній статі „Поза межами можливого“ в „Літ.-Н. Вістнику“ 1900, кн. X. (Докладніше про це див. передмову *В. Дорошенка* до 3-го видання „України irredentae“ Ю. Бачинського, Берлін 1924, ст. VI—XIX).

ганічно зв'язаній з ґрунтом, не маючи ясно окресленої політичної програми й навіть виразно сформульованого національного ідеалу, українська інтелігенція в 1860-х роках, в добу „Основи“ не виставила більших домагань, як збереження етнографічної народности й свободу культурно-просвітньої праці, підкреслюючи свій аполітизм.²⁰⁾ А коли російський уряд одняв у неї можливість впливати на школу і просвіту, їй залишилося одно: літературна й наукова діяльність в межах цензурного дозволу, або ж по-за межами цензурного дозволу — в Галичині. Для елемента активнішого, вихованого під впливами російських поступових течій („Колоколъ“ Герцена та ин.) залишалось лиш брати участь в загально-російському революційному рухові, в надії, що загальне визволення принесе свободу й українським народнім масам. Фактичне відірвання української інтелігенції, через умови життя, від

²⁰⁾ Сама редакція „Основи“ сформулювала головний пункт своєї програми, як „просвіту в народньому дусі“ („Основа“, 1862, кн. I, ст. 81). А представники української інтелігенції в Києві, у своїй колективній заяві (за підписом В. Антоновича, П. Чубинського, П. Житецького, Т. Рильського та ин.), в. т. зв. „Отзывъ изъ Кіева“, надрукованому в ч. 46 „Современной Лѣтописи Русскаго Вѣстника“ 1862 р., відхрещуючись від усякого державного сепаратизму, заявляли, що самотнім завданням української інтелігенції являється — допомогти народові здобути просвіту й громадянську свідомість, а не „вдаватися у політичні та соціальні балачки“ (див. М. Драгоманов, „Австро-руські спомини, Львів 1892, ст. 305—307). Те саме писав і Костомаров у своїм славнозвіснім листі до видавця „Колокола“ — А. Герцена, заявляючи, що українці домагаються лише того, щоб російська влада не перешкоджала їм розвивати свою мову, та щоб цією мовою було учено по народніх школах, і тільки в будучім, мовляв, союзі славянських народів, „в якій віримо і якого ждемо“, Україна б становила „окрему державну цілість“ з захованням єдності, заснованої не на централізмі, а на засадах рівноправности. Див. М. Костомаров, Письмо до видавця „Колокола“. У Львові 1902, ст. 35—36. Лист був надрукований в ч. 61. „Колокола“ з дня 15. січня 1860 р.

народніх мас і від безпосереднього на них впливу фатально відбилося на українському рухові згодом, коли в 1860-70 роках заведене було земське й міське самоврядування, і перше опинилося цілком в руках помосковленого панства, а друге в руках так само помосковленої і взагалі чужої буржуазії; а церква давно вже стала покірним знаряддям царського уряду й служила в його руках інтересам самодержавія й помосковлення. Українство залишалось літературною течією, сливе без усякого впливу на реальне життя, суворо переслідуваною урядом, який не тільки в самім корні підрізував усяку можливість культурної праці в національному дусі серед народніх мас, але переслідував навіть чисто наукове обґрунтування етнографічної й історичної відрубности українського народу.

Грізні розміри помосковлення України вкупі з темнотою й несвідомістю народніх мас робили, здавалося, ілюзорними надії на широке національне відродження, і праця над цим відродженням в умовах російського царського режиму здавалася безнадійною тратою сил та енергії. Тільки безмежна любов до свого народу і глибока віра в прийдешнє його відродження тримали небагатьох людей вірними українській національній ідеї без огляду на можливість скоріше чи пізніше зреалізувати свої ідеали. Серед цих небагатьох були одиниці, які просто героїчно вели українську лінію, йдучи за своїм почуттям, за голосом „категоричного імперативу“, а не за якоюсь доктриною — назовемо ймення Кониського, Зіньківського, Грінченка. Але вони властиво працювали для будучини; за їхніх часів здавалося майже безвиглядною праця, яка поглинула всі їхні сили й саме їхнє життя, і яка знаходила відгук, здавалося, тільки в нечисленних кругах молодшої інтелігенції.²¹⁾ Більшість молоді

²¹⁾ Непохитна віра в будічність української справи, яка характеризує Кониського, Зіньківського й Грінченка, являється

йшла по лінії так би мовити найслабшого опору, втоптанною стежкою загально-російського руху, в ім'я „загальних“ ідеалів, таких широких, що в їх могла знайтися, мовляв, уся людськість, а не тільки лиш сама Україна. Як в 1870-х роках українська молодь захоплювалася активною боротьбою російських революціонерів з царатом, так в 1890-х її захоплював марксистський рух, що саме тоді поширився серед російської інтелігенції, в значній мірі виплеканий на Україні й українськими силами, — досить згадати М. Зібера, С. Подолінського, Б. Кістяковського й М. Туган - Барановського. Якраз особливо податливими на марксистську принаду виявили себе ті, що пройшли драгомановську школу з її ворогуванням проти

певним контрастом до загально песимістичного настрою, який помічався у таких, наприклад, корифеїв українства, як Куліш, Костомаров, Антонович, Потєбня, Драгоманов, і який, певна річ, некорисно відбивався на поширенні української ідеї серед громадянства. Ми не маємо місця, щоб докладніше зупинитися над цим питанням, і обмежимося лиш кількома прикладами. Так, *Куліш* ще на початку 1860-х років, в листі до харківського діяча О. К. Алчевського з дня 28. II. 1863 пише: „и украинскій языкъ, и украинская политическая самостоятельность составляютъ еще проблему, для рѣшенія которой, можетъ быть, понадобятся вѣка“ („Україна“ 1928, II, ст. 107—108). Про те, як песимістично дивився за тих же часів на будучність українства *Костомаров*, цікаві спогади подав В. Менчиць, що зустрічався з Костомаровим у петербургській громаді („Україна“ 1925, III, 67—68). Відомі песимістичні нотки *Антоновича* в його кінцевих увагах до викладів про козацькі часи („Коротка історія козаччини“, Коломия 1912, ст. 231—232). Про песимістичні погляди на перспективи українства у *Потєбні* оповідає в своїх спогадах Д. Овсяннико-Куликовський („Воспоминанія“, Петроград 1922, ст. 192). Що-до *Драгоманова*, то вже Франко дуже влучно зауважив, що „брак віри в національний ідеал (себ-то ідеал національної самостійности), продуманий до крайніх консеквенцій також на політичному полі, був головною трагедією в житті Драгоманова і причиною безплідности його політичних змагань“) див. „Літер.-Наук. Вістник“, 1900, X, ст. 8).

„вузького націоналізму“. А до якої міри могла доходити при таких умовах атрофія національного почуття навіть у людей ідейних і будь-що-будь зв'язаних з українством, показують слова колишнього драгомановця П. Тучапського, написані ним вже на початку 1900-х років: „поскольку Украина живетъ культурной жизнью, она живетъ жизнью русской. Пока украинской культуры не существуетъ, я не считаю возможнымъ видѣть какую-нибудь выгоду отъ уничтоженія національнаго гнета на Украинѣ“.²²⁾ Коли ми візьмемо на увагу всі ці ненормальні й у високій мірі несприятливі історичні умовини, в які поставила доля розвиток українства, то нас не будуть так дуже дивувати хитання молодих еруптивців між ідеалом самостійної України і заперечуванням самого національного питання, як буржуазної вигадки, що тільки затемнює клясову свідомість українського пролетаріату.

Дуже влучно, на нашу думку, з'ясовує у своїх спогадах внутрішню кризу в рядах еруптивців колишній еруптivecь а потім спілчанин Микола Галаган. Він підкреслює, що РУП була по своїй суті інтелігентською партією, яка властиво не мала під собою певної соціальної бази.²³⁾ Зпочатку її увага була звернута на селянство; але переймаючись усе більше теоріями Маркса, вона стала шукати опертя на міський пролетаріат, а тому й не мала ясного та ви-

²²⁾ А. Риш, Очерки по истории „Спілки“, ст. 14.

²³⁾ Точнісінько так характеризує РУП й історик „Спілки“ А. Риш, кажучи: „на ділі аж до 1904 р. залишається РУП організацією радикальної молоді, головню студенства, яке вело революційну пропаганду на селі й мало зовсім незначні зв'язки з окремими групами ремісничих робітників у Києві і деяких провінціальних містах. Див. А. Риш, Очерки по истории украинской социал-демократической „Спілки“. Харьків 1926, ст. 11 (первісно праця А. Риша друкувалась на сторінках „Летописи Революции“, Харьків, кн. II-III).

разного духу партії клясово - пролетарської.²⁴⁾ Відчувши необхідність спертись на міському пролетаріаті, як на свою базу, вона мала до вибору: або вишукувати робітників - українців, освідомлювати їх національно й політично, або ж вийти поза національні українські рямці і об'єднати в своїй організації робітничі маси різних національностей, які жили на Україні: москалів та зрусифікованих українців і жидів.²⁵⁾ І саму „амплітуду“ хитань од самостійної України до „неіснуючого національного питання“ Галаган називає „криком наболілої української душі“. Так само вірно підкреслює він і великий вплив російської соціал-демократії на еруптивців: „не маючи своїх власних наукових дослідників, вони користувалися почасти перекладеними на російську мову працями закордонних наукових працівників, що розробляли різні проблеми соціалізму“.²⁶⁾ Твори Бельтова (Г. Плеханова), Ільїна (В. Леніна) й П. Маслова дійсно були „настольними книгами“ молодих українських соціал-демократів, а „Искра“ — орган російської соціал-домократії, „впливала на творення й формування ідеології РУП“.

Беручи на увагу й ці міркування, ми таки мусимо визнати, що люде, які присвячували себе ідеї соціального визволення українських трудових мас, легко могли прийти до переконання, що успіх цього визволення залежить од успіху революційної праці на Україні в тіснім контакті і в формах загально-російської соціал-демократичної організації. Національний момент відсувався у них на другий план, він відігравав лиш службову, помічну роль (поскілки малося до діла з робітниками-українцями). Один з колишніх еруптивців, потім фундатор Спілки — М. Меленевський-

²⁴⁾ „З моїх споминів“, ч. I, Львів 1930, ст. 128.

²⁵⁾ *ibidem*, ст. 129.

²⁶⁾ М. Галаган, „З моїх споминів“, ч. I, Львів 1930, ст. 131—132.

Басок міг зовсім щиро заявити в 1906 р. на конференції російських соціал-демократів у Стокгольмі: „українській пролетаріатъ совершенно обрусѣлъ, и потому существование особой его организации не имѣетъ никакого смысла“.²⁷⁾ Одначе національний момент у частини ерупівців переміг. І перетворившись в УСДРП, колишня РУП залишилась самостійною організацією українських соціал-демократів, а „спілчане“ стали автономною організацією Російської Соц.-Дем. Робітничої Партії. На загально-російській конференції цієї партії в Або було potwierджено статут „Спілки“²⁸⁾ і прийнято умови її входження до партії на правах „союзу окремих комітетів партії“, а весною 1906 р. „Спілка“ об'єдналася з „Южнымъ провинціальнымъ Бюро РСДРП“.²⁹⁾ Малося на увазі, як каже історик „Спілки“, що вона стане загально-російською організацією, яка б об'єднувала роботу серед селянства не тільки України, але й других земель російської держави.³⁰⁾

Ряди „Спілки“ поповнилися в значній мірі людьми не тільки чужими й байдужими до українства, але й принциповими противниками українського національного руху, навіть ренеґатами типу П. Тучапського.³¹⁾

²⁷⁾ А. Риш, ст. 14.

²⁸⁾ § 1. цього статута казав, що „Українській Соціалъ-Демократическій Союзъ (себ-то „Спілка“) есть часть РСДРП, имѣющая цѣлью організацію пролетаріата, говорящаго на украинскомъ языкѣ“.

²⁹⁾ Див. А. Риш, ст. 17; М. Равич-Черкасский, История Коммунистической Партии Украины. 1923, ст. 38.

³⁰⁾ А. Риш, *ibidem*, ст. 17.

³¹⁾ Павло Тучапський (1869—1922), син священника Таращанського пов. на Київщині, скінчив колегію Галаґана і вчився в Київ. університеті. З кінця 1880-х і на початку 1890-х рр. належав до студентського укр. гуртка радикалів-драгомановців (разом з К. Арабажиним, Б. Кістяковським, Гал. Ковалевською, Мих. Марковським та ин.), піддержував звязки з галицькими радикалами, писав у „Народі“ й „Житті і Слові“.

Увійшло до неї й чимало членів жидівського „Бунда“. Риш каже, що „немалу ролю в розвитку „Спілки“ відіграли провінціальні організації Бунда: вони мали великі звязки по селах, які самі не могли використати; з появою „Спілки“ вони передали ці звязки їй, при чім бундовські організації всіма способами допомагали „Спілці“ в її сільській роботі“.³²⁾ До першого Головного Комітету „Спілки“, обраному в листопаді 1904 р., ввійшли: М. Меленевський, Ол. Скоропис-Йолтуховський, П. Тучапський (що став беззмінним членом Комітета), Гр. Довженко, Ів. Кирієнко, Ол. Гойхберг, Святослав Завадський і Сергій Соколов. Пізніше до його належали Лев Слуцький, Арнольд Риш, Рахіль Рабінович і Микола Галаган. Близьку участь в житті „Спілки“ брали ще й Й. Сорокер, А. Френкель, Л. Гольденфарб і „малороси“ Д. Міяковський та М. Рашевський.³³⁾ Органом „Спілки“ стала „Правда“, видавана з січня 1905 р. у Львові. Літом того ж року її перенесено до Одеси, де вона виходила (вже російською мовою) нелегально. Розцвіт діяльності „Спілки“ припадає на 1906-1907 роки, коли їй удалося провести до 2-ої Державної Думи кількох своїх членів: Кирієнка, Вовчинського, Федорова, Гуменка і Сахна. Виборчою справою „Спілки“ керував Ларін (Біск) — видний „меньшевик“. Але до „Спілки“ ввій-

З р. 1893 почав відходити від українства, ввійшов до рос. с.-д. організації у Києві „Рабочее Дѣло“, пізніше пристав до большевиків, з 1905 р. став членом „Спілки“, їздив з її доручення до Львова, де видав м. ин. свою брошуру „Хто такі соціал-демократи“. Коло 1910 р. пристав до меньшевиків і вже як меньшевик працював в Одесі за революції 1917—1918 рр. В 1923 р. вийшли в Одесі його спомини „Из пережитого. Десяностые годы“, де він оповідає, як з українця-радикала зробився російським соціал-демократом. В „Україні“ 1926, кн. II-III, опубліковано дві посмертні статі Тучапського про Драгоманова, писані українською мовою.

³²⁾ А. Риш, ст. 14.

³³⁾ А. Риш, ст. 69—79.

шло кілька провокаторів, за допомогою яких поліція розгромила в кінці 1906 р., а потім ще й в 1907 році всі її важніші установи. Було заарештовано трохи не всіх членів її Головного Комітету („Центральної Групи“). В 1908 році „Спілка“ майже перестала існувати.

Хоча Меленевський та Скоропис, закладаючи „Спілку“, й не почували себе, по їх словах, „зрадниками українства“ й вірили, що „пролетарсько-сільська“ і „селянсько-демократична“ маса залишиться українською, аби лиш вона була політично і соціально свідомою, однак вони мусіли скоро побачити, що „розширення діяльності Спілки фатально відривало її від українського ґрунту, направляючи по лінії общерусскої роботи і культури.³⁴⁾ Тому не диво, що люде, яким українство все ж таки було дороге, по малу відставали від „Спілки“ й верталися до Укр. Соц.-Дем. Роб. Партії, колишньої РУП., з якою вони порвали. Та й не могло бути инакше, коли, як каже Гермайзе, „місцеві організації „Спілки, так само, як і центр, що складався часто з неукраїнців, міг боротися й боровся иноді не тільки з українським дрібно-буржуазним радикалізмом, але і з самою ідеєю українського відродження“.³⁵⁾ З виходом українських національних елементів „Спілка“ все більше ставала звичайною російсько-жидівською організацією територіального характеру.

Після погрому кінця 1907 року зроблена була аж при кінці 1908 р. спроба відродити „Спілку“. З ініціативи Баска-Меленевського було організовано ряд „груп допомоги“ в Цюриху, Женеві, Парижі, Відні, Львові, щоб допомогти „Спільці“ стати на ноги. У Відні розпочато видання „Правди“ під редакцією

³⁴⁾ О. Гермайзе, Нариси з історії революц. руху на Україні, Київ, 1926, ст. 280.

³⁵⁾ О. Гермайзе, ст. 282.

Л. Троцького-Бронштейна (зпочатку у Львові, а з ч. 4. перенесено до Відня), при чім до редакційного комітету входили, крім Троцького, ще Меленевський, Йоффе і Скобелєв. Як каже історик „Спілки“ А. Риш, „вивіска „Спілки“ за короткий час стала заважати Троцькому“ і, починаючи з ч. 4., „Правда“ відкинула заголовок „Спілки“ і обернулася в орган „об'єдиненцевъ“.³⁶⁾ На самім початку 1906 р. провокатор А. Барановський скликає партійну конференцію „Спілки“, на якій були представлені Гомель, м. Шостка і м. Вороніж Глухів. пов., Кролевець, Бердичів, Житомир, Звягель і закордонна група „Спілки“. Наслідком конференції були арешти керманичів місцевих організацій, виданих Барановським. Літом 1909 р. в імени неіснуючого, як каже А. Риш, Головного Комітету „Спілки“ видано одне число „Извѣстій Украинскаго Союза“, де були надруковані статті Мартинова, Дана та інших російських меньшевиків.³⁷⁾ Тоді ж в лютому 1909 р. приїхав до Росії Меленевський і сам від себе самотійно завязав зносини з місцевими гуртками „Спілки“ на Волині й на Поділлі. Потім, повернувшись до Львова, він вислав їм літературу. Ще в травні 1912 р. видав Меленевський відозву „До всіх спілчан“. Ця відозва, як свідчить А. Риш, була останнім офіційним документом, випущеним в імени „Спілки“.³⁸⁾ В останні роки перед війною діяльність „Спілки“ зовсім завмерла; більшість її членів перейшла до російських соціал-демократичних організацій та до „Бунду“, а національні українські елементи, як сказано, повернулися здебільшого до УСДРП.

³⁶⁾ А. Риш, ст. 97.

³⁷⁾ А. Риш, ст. 100.

³⁸⁾ А. Риш, ст. 105. Про останні роки „Спілки“ оповідає докладно Риш на ст. 96—105 своєї праці. Дещо говорить про це і в част. I. згаданих уже споминів Миколи Галаґана, а також у Гермайзе в його „Нарисі історії революційного руху на Україні“.

Але й для самої УСДРП розкіл і викликана ним внутрішня криза не проминули легко. Слідом за „спілчанами“ вийшла з партії група „Лубенців“. Правда, після жовтневої революції 1905 р. повернулося на Україну кілька визначних ерупістів-емігрантів, які залишилися в партії. 2-й партійний зїзд, що відбувся у Києві в грудні 1905 р. і змінив остаточно назву РУП на УСДРП, виробив і програму, в основі якої положено „Ерфуртську програму“ німецької соціал-демократії, внівши до неї пункт про автономію України. Явилася можливість заложити легальну партійну пресу, і в Петербурзі став виходити з початком 1906 р. місячник „Вільна Україна“ при близькій участі С. Петлюри і Пр. Понятенка, які повернулися зі Львова. Але по конфіскації книги 5-6-ої довелося „Вільну Україну“ припинити. Була зроблена в 1907 році у Полтаві спроба видавати, яко орган Полтавського Краєвого Комітету УСДРП., часопис „Соціал-Демократ“ (під редакцією Петра Дятлова), але на ч. 5-му адміністрація його закрила.³⁹⁾ Так само дуже недовго проіснувала в тім же році й „Наша Дума“ в Петербурзі під час короткої сесії 2-ої Державної Думи.⁴⁰⁾

Політична реакція, яка запанувала в Росії в 1907-1908 роках, робила своє діло: чимало активних партійних діячів зовсім одійшло від політики, дехто виїхав за кордон. Провінціальні організації й гуртки розпадалися. Вибрані на останнім зїзді в березні 1907 року партійні центри фактично не функціону-

³⁹⁾ Див. споми́ни про неї П. Дятлова в „Нашому Голосі“, Львів 1911, ч. 6—8, ст. 388—390.

⁴⁰⁾ Про неї споми́ни Д. Донцова там же, ч. 6—9, ст. 383—387. Бібліографію видань РУП і УСДРП подав взагалі покійний Ів. Калинович в своїм „Покажчику української соціалістичної і комуністичної літератури“, Відень 1921, ст. 1—110, але відомости, подані в цьому Покажчику, не завжди точні.

вали.⁴¹⁾ В 1907-1908 роках на зовні діяльність УСДРП виявлялась лиш у виданні в Києві тижневика „Слово“, що виходив під редакцією комітету, до якого належали С. Петлюра, М. Порш, В. Садовський і Я. Міхура. Літом 1909 р. зроблено було першу спробу оживити партію: у Львові відбулася нарада 10 членів і ухвалено було видавати часопис „Праця“ (під редакцією колегії: Д. Донцов, В. Дорошенко і А. Жук). Але друга група членів партії з М. Поршем і Л. Юркевичем на чолі, незадоволена з „опортунізму“ й „ліквідаторства“⁴²⁾ „Праці“, почала агітувати проти неї на Україні, й на кошти Юркевича був задожений новий часопис „Робітник“ (при участі М. Порша й Д. Піщанського), який полемізував з „Працею“.⁴³⁾ На Великдень 1910 року відбулася у Львові знову конференція, і на ній ухвалено було звинувачити видання „Праці“ й „Робітника“ й заложити новий спільний орган, місячник „Наш Голос“, на видання якого дав кошти Л. Юркевич. В осени 1911 р. до спільної праці повернулися й „спілчане“ Ол. Скоропис та М. Меленевський, взявши участь у „Нашому Голосі“. Але коштів, які дав Юркевич, вистарчило лиш до кінця 1911 р., і „Н. Голос“ мусів припинитися. Тоді партійне життя майже завмерло і, не вважаючи на формальне об'єднання колишніх „спілчан“ з УСДРП в 1912 р., сама партія фактично перестала існувати.⁴⁴⁾ Як каже В. Дорошенко, „все тоді притихло, тільки в органі галицьких товаришів „Вперед“ (1912) зводили Л. Юркевич і

⁴¹⁾ А. Андрієнко, „Робітничий Прапор“, Софія 1915, ч. 2, ст. 5.

⁴²⁾ „Ліквідаторами“ називано тих соціялістів, що обстоювали ліквідацію нелегальних організацій і перехід на чисто легальне становище соціал-демократичної партії.

⁴³⁾ В. Дорошенко, РУП і УСДРП, Календарь „Вперед“, Львів 1920, ст. 234.

⁴⁴⁾ А. Андрієнко, Одна-єдина робітничая організація, „Робітничий Прапор“, Софія 1915, ч. 2, ст. 5.

В. Винниченко боротьбу з „недобитками соціалізму“ в особі бувшого партійного товариша В. Коваля (В. Степанківського)⁴⁵⁾ Взагалі увесь український соціал-демократичний рух виявлявся в останні роки перед війною, якщо не рахувати відокремлених робітничих і студентських гуртків (у Києві, Катеринославі, Петербурзі), головно на полі видавництва. І от в цей час виступає на перший плян Л. Юркевич. Людина заможна, він дає кошти на соціал-демократичні видавництва, сам співробітнічає в них і на всі справи, в яких бере участь, кладе печать свого палкого темпераменту і своїх завжди крайніх поглядів. На його постаті мусимо зупинитись трохи довше.

II.

Лев Юркевич народився 1884 року в селі Кривому Сквирського повіту на Київщині. Батько його, лікар Йосип Юркевич (1855-1910) був відомий український діяч з тої групи „українців польської культури“, що за свого ідейного батька мала В. Б. Антоновича. Сам римо-католик, др. Йосип Юркевич одружився з росіяною, і через те його діти були охрещені по православному обряду. Лев Юркевич скінчив І. київську гімназію, де був товаришем В. Липинського, хоч на дві класи був од нього молодший. В 1903 році вступив він на правничий факультет київського університету. Ставши студентом, Юркевич дуже скоро перейнявся соціалістичними поглядами і вже в 1904 р. був членом РУП.⁴⁶⁾ В червні 1905 р. його було за-

⁴⁵⁾ В. Дорошенко, Календарь „Вперед“, Львів 1920, ст. 234.

⁴⁶⁾ Про це оповідає Ю. у своїх споминах „Початки масової роботи серед київських робітників“, надрукованих у львівському „Нашому Голосі“ 1911, ч. 6—8. Яа оповідає М. Галаган, помешкання Л. Юркевича в батьковому домі на Пань-

арештовано на вулиці в Києві і знайдено при ньому два червоні прапори з українськими написами. Просидівши два місяці у тюрмі, Юркевич виїхав до Полтави, але тут знову попав до арешту на 10 день і був висланий з Полтави до Києва, де його знову заарештовано, ще й побито при арешті.⁴⁷⁾ З арешту Юревича скоро випустили, але наклали на його значну грошову кару. Взагалі Юркевичу доводилося раз-у-раз мати непорозуміння з поліцією, тому батько вирішив його в березні 1907 р. за кордон, щоб він там докінчив свою університетську науку. Але й за кордоном Юркевич віддавав усю увагу революційній діяльності. На гроші, що йому вислав батько, він підтримував українські соціалістичні видання. В 1911 році, по смерті батька, який залишив йому доволі значну спадщину,⁴⁸⁾ Юркевич осів на сталий побут за кордоном (перебуваючи здебільшого у Франції) і цілком віддався революційній справі.⁴⁹⁾

Ще в осені 1910 р. заходився Юркевич коло видання „Нашого Голосу“. В падолисті 1910 р. появилося у Львові ч. 1. „Нашого Голосу“. Всього вийшло 2 числа в 1910 році і 10 чисел в 1911 (останнє ч. 11-12, без означення місяця). В часопису брали участь: Юліян Бачинський, В. Винниченко, Д. Донцов, П. Дятлов, Вол. Левинський, М. Медем, Ол. Назаріїв (Ол. Прилучанин), В. Петровський, В. Степанківський, А. Чернецький і сам Л. Юркевич (під псевдонімом Л. Ри-

ківській вулиці було немов „штаб-квартирою“ для ерупістів. Див. „З моїх споминів“, ч. I, Львів 1930, ст. 122—127.

⁴⁷⁾ „Наш Голос“, 1911, ч. 6--8, ст. 338.

⁴⁸⁾ Йосип Юркевич мав чималенький маєток у селі Кривому й кам'яницю у Києві і взагалі був людина заможна. Він піддержував своїми коштами „Раду“, але не в такій мірі, як того сподівався від нього Є. Х. Чикаленко. Див. його „Щоденник“, Львів 1931, ст. 102.

⁴⁹⁾ І. Німчук, Українська політична еміграція до світової війни, „Визволення“, Відень-Прага 1923, ч. I, ст. 23.

балка). В кінці 1911 р. до УСДРП знову приєдналися колишні опозиціонери і творці „Спілки“ М. Меленевський та Ол. Скоропис-Йолтуховський. В ч. 11-12 „Нашого Голосу“ появилася стаття М. Меленевського (під його партійним прізвиськом „Басок“) — „До роботи через єднання“, яка давала огляд діяльності „Спілки“ й кінчалася закликом до об'єднання. В тому самому числі, в примітці до спогадів Ол. Скорописа про „Соціал-демократичний рух в Сквирському й Васильківському повітах в 1906 році“, редакція „Н. Голосу“ оповістила, що й Скоропис повернувся до партії.

Ч. 11-12 „Нашого Голосу“ було вже останнім. Кошти видання, які постачав Юркевич, вичерпалися, а далі він уже не хотів давати. У нього виникла думка заснувати український журнал соціал-демократичного напрямку, але легального типу, — у Києві. Думка була здійснена з початком 1913 року, коли на кошти Юркевича став виходити у Києві „Дзвін“ — „літературно-науково-артистичний місячник“, як стояло в заголовку. Сам перебуваючи за кордоном (у Франції або у Швейцарії, наїздячи часто до Львова), Юркевич, пересилав кошти на руки Юрія Тищенка („Юрій Сірий“), який і завідував фінансовою справою видавництва. Редагувати мала колегія, до якої належали: В. Винниченко (завідував белетристичною частиною), Д. Антонович, П. Канівець, П. Понятенко і Я. Міхура. Фактично перші три числа зредагував Д. Антонович, а починаючи з ч. 4. редакцію перейняв В. Левинський, спеціально спроваджений за-для цього зі Львова. До співробітництва запрошено було майже всіх визначніших українських соціал-демократів і тих письменників, що соціал-демократії спочували, з-поза обох боків тодішнього російсько-австрійського кордону і з еміграції. В реєстрі співробітників стояли такі ймення: Хр. Алчевська, Дм. Антонович, Юл. Бачинський, П. Бувший (Канівець), В. Винниченко, М. Вороний,

С. Гадячанин (Світозар Драгоманов), І. Гілька (М. Меленевський), Дніпрова Чайка (Л. Василевська), Д. Донцов, Вол. Дорошенко, П. Дятлов, М. Коцюбинський. Борис Лазаревський, В. Левинський, Д. Личко, К. Лозенко (Катря Голицинська), Ол. Мерклінг, К. Миргородський (Яким Міхура), Ол. Назаріїв, С. Петлюра, П. Понятенко, Нат. Романович (Ткаченкова), В. Садовський, Д. Сергієнко (Пісчанський), Юрій Сірий (Тищенко), Ол. Скоропис-Йолтуховський, В. Степанюк (Оксен Лола), Микола Троцький, Леся Українка, М. Хвиля (Мих. Ткаченко), С. Черкасенко, В. Чумак, Гр. Чупринка, Л. Рибалка (Юркевич). Як бачимо, тут зійшлися майже всі відомі колишні ерупісти. Помітно, що серед співробітників „Дзвона“ не було М. Порша, що тоді вже одійшов од партійного життя.

Л. Юркевичу вдалося притягти до співробітництва в „Дзвоні“ (мабуть в значній мірі тому, що „Дзвін“ платив гонорар) також і цілий ряд російських соціал-демократів: у списку співробітників зустрічаємо поруч з вищенаведеними ще такі ймення: Г. Алексинський, А. Ларін, (Лурье), А. Луначарський, П. Аксельрод. З них особливо активним співробітником виявив себе Луначарський, який за 1^{1/2} роки існування „Дзвона“ (всього вийшло 13 чисел в 1913 році і 6 в 1914) надрукував п'ять статей (одна з них в ч. 2 за 1914 р. на тему „Шевченко і Драгоманов“).

Сам Юркевич також брав живу участь в „Дзвоні“, пишучи під псевдонімом Л. Рибалки. В ч. 10 (1912 р.) він воює з українським „староміщанством“, репрезентованим в його очах „Радою“ і „Рідним Краєм“, та з „молодоміщанством“ — „Літер.-Наук. Вістником“, „Украинскою Жизнью“ та „Українською Хатою“, а в ч. 12 в статті „Українське політичне молодоміщанство“ обраховується вже з Д. Донцовим і харківським „Снопом“, хоч у ч. І. „Дзвона“ той самий Донцов виступав проти „українського міщанства“ за його „аполітичність“.

Стараючись притягти до співробітництва в „Дзвоні“ найбільш видних російських соціал-демократів большевицького напрямку, Л. Юркевич звертається в імени редакції до В. Леніна й до Г. Зінов'єва з пропозицією писати в „Дзвоні“. Ленін з липня 1912 р. пробував у західній Галичині (у Кракові, Закопаному й Поронині⁵⁰), щоб бути ближче до російської границі. Сюди до Кракова й до Поронина приїздили до нього партійні товариші з Росії, й відбувались збори, засідання, конференції. Звідси Ленін керував большевицькою організацією в Росії, давав інструкції депутатам Державної Думи — большевикам⁵¹) і провадив завзяту боротьбу з „ліквідаторами“. До Кракова приїздили депутати Петровський, Малиновський, Муранов, приїздив Сталін, Криленко, Бухарін та інші визначні большевики.⁵²) Ленін писав до легальних большевицьких видань у Росії, між ин., до журналу „Просвѣщеніє“, видаваному в Петербурзі.

Юркевич звернувся в справі співробітництва большевиків у „Дзвоні“ до Зінов'єва, а цей переказав його пропозицію Леніну. Сам Зінов'єв поставився до пропозиції Юркевича, як видно з його листа, який ми далі наводимо, стримано, а Ленін, як видно з його власноручної приписки на листі Зінов'єва, таки й зовсім неприхильно. Лист Зінов'єва, правдоподібно, був адресований В. Левинському, як фактичному редакторові „Дзвона“. Ось текст цього листа:

„Уважаемый товарищ!

Когда т. Юркевич был в Краковѣ, мнѣ и моему коллегѣ пришлось вести с ним переговоры. Выясни-

⁵⁰) Див. Биография В. И. Ленина в датах и числах. Ленинград, Рабоч. из-во „Прибой“, 1924, ст. 26—27.

⁵¹) На виборах 1913 р. пройшло до Думи 6 большевиків, у тім числі Гр. Петровський від катеринославських робітників.

⁵²) Н. К. Крупская, Воспоминания о Ленине. В. II. Соц-акгиз 1931. Ст. 74—115.

лось, что для сотрудничества нашего направления в „Дзвін’ѣ“ необходимы известныя предпосылки.

Сам Юркевич заявил нам, что редакція „Дзвін’а“ рѣшительно враждебна ликвидаторству, „что она готова порвать с тѣми русскими сотрудниками, присутствіе которых в „Дзвін’ѣ“ заставляет предполагать, будто „Дзвін“ склонен относиться к ликвидаторству благосклонно“.

Далѣе, Юркевич сообщил нам, что Вы, уважаемый товарищ, в общем привѣтствовали рѣшеніе лѣтняго совѣщанія при Ц. К. по національному вопросу. А между тѣм теперь в издательствѣ „Дзвін’а“ появляется брошюра с предисловіем Юркевича⁵³), которая бросает вызов взглядам російскаго марксизма на націон. вопрос. Это — новый факт, требующій выясненія.

Наше направленіе, в том числѣ южные депутаты Петровскій и Муранов, готово принять посильное участіе в *Дзвінѣ*, но для этого, повторяю, необходимы известныя предпосылки.

Юркевич говорил, что на обратном пути он опять будет в Краковѣ. Может быть, возможно личное свиданіе в скором времени? Тогда вопросы, требующіе разъясненія, можно бы обсудить (зач. особо) подробно. Если нѣтъ, тогда Вы, быть может, разъясните наши недоумѣнія письменно?

Прибавляю, еще что при свиданіи с Юркевичем не было (и не могло быть) и рѣчи о том, что по вопросу о расколѣ думской фракціи редакція станет помѣщать параллельную статью в защиту ликвидаторов. Если и на этот счет положеніе дѣл измѣнилось, мы хотѣли бы знать — почему?

По порученію товарищей

Г. Зиновьев.

⁵³) Очевидно мається на увазі книга: В. Левинський, Нарис робігничого руху в Галичині. З передмовою Льва Юркевича. Видавництво „Дзвін“. Київ 1914, ст. XII, 115.

Р. С. Я не говорив с Юрк., но должен сказать, ч. проповѣдью отдѣленія украинских рабочих в особую с. д. организацію возмущен глубоко.

С с. д. привѣтом

В. Ленин.⁵⁴⁾

Хоч на листі нема дати, але по всій імовірности він був писаний на початку 1914 року. Скоро потому, в ч. 5 „Просвѣщенія“ появилася ряд статей Леніна про національне питання (під псевдонімом В. Ільїна), де Ленін писав, що українці мають право на самостійність: „ми твердо стоїмо на тім, що базперечно: право України на самостійну державу. Ми шануємо це право, ми не підтримуємо привилеїв великоросів над українцями, ми виховуємо маси в дусі признання цього права, в дусі неґації державних привилеїв будь якої нації“. Ці слова страшенно обурили і здивували Юркевича, особливо після того, як він ознайомився з припискою Леніна до Зінов'євського листа, і він зареагував на них статею „Єзуїтська політика“ в ч. 5 „Дзвона“. Він писав у ній між иншим: „недавно наша редакція мала офіційальну переписку з Ільїним і, відписуючи нам, він, між иншим, зазначив: „мушу сказати, що проповіддю відділення українських робітників в окрему організацію я глибоко обурений“. Але і помимо отсього признання в листі до нас, ми дуже добре знаємо, що Ільїн, як і величезна більшість російських марксистів є ворогом окремої організації українських робітників і помириться з нею ніяк не хоче“.⁵⁵⁾

Перебуваючи за кордоном, Юркевич узяв участь, яко представник української соціал-демократії, в X. з'їзді чеських соціал-демократів, що відбувся між 23—27 грудня 1911 року в Празі. Він виступив тут з дов-

⁵⁴⁾ З архіва Л. Юркевича.

⁵⁵⁾ „Дзвін“ 1914, ч. 5, ст. 461.

шою промовою, яка мала успіх серед учасників з'їзду.⁵⁶⁾

В тім самім році, живучи у Львові, Юркевич став був близько до т. зв. групи „Вільної України“, хоч скоро потому з неї вийшов. Цей епізод являється характеристичним для поглядів Юркевича і для його вдачі, і тому я вважаю, що буде до речі трохи зупинитися на ньому, хоч він уже відомий зі споминів А. Жука.⁵⁷⁾ Як каже Жук, на початку 1911 р. у його, В. Степанівського і Юркевича виникла думка видавати орган „під прапором державної самостійности України“. Юркевич і Жук обидва належали тоді до Центрального Комітету Укр. С.-Д. Р. Партії. Вони хотіли „поставити на перший плян національно-політичну сторону української справи“, — створити загально-українську політичну організацію. Найбільше захопився цією думкою Юркевич, хоч він принципово відкидав загально-українські (неклясові) політичні концепції, отже тим самим і самостійництво — так, як воно намічалось в поглядах Жука і Степанківського. Але він дуже вболівав над „застоем“ в українському політичному житті і готовий був „приватно, з патріотизму причинитись новому ділу, головним чином матеріально“.⁵⁸⁾ Юркевич притягнув до справи й Липинського, який тоді перебував у Кракові. На запрошення Юркевича Липинський приїхав до Львова, і 4, 5 і 6 бе-

⁵⁶⁾ „Наш Голос“, 1911, ч. 11—12, ст. 565—568.

⁵⁷⁾ Уперше написав про це А. Жук в „Памятковій книзі союзу визволення України“, Відень 1917.

На підставі статті Жука згадує про групу „Вільної України“ І. Німчук у своїй статті „Укр. політ. еміграція до світової війни“ в ч. I. „Визволення“, Прага-Відень 1923 р. Потім А. Жук докладно розповів про цілу справу в тім же таки „Визволенні“ ч. 2, березень 1923 р.: „До історії української політичної думки перед світовою війною“, ст. 30—43. Нарешті оповів він про це і в своїй статті „Як дійшло до заснування Союзу визволення України“ в календарі „Дніпро“, Львів 1935, ст. 103—117.

⁵⁸⁾ „Визволення“, 1913, ч. 2, ст. 33.

резня 1911 року відбулася конференція, в якій узяли участь: В. Липинський, Л. Юркевич, А. Жук, В. Кушнір і В. Степанківський. Як оповідає Жук, Юркевич заняв на конференції і взагалі в цілій справі „спеціальну позицію“. З одного боку він „формально в розпуку впадав на вид політичного запусіння, яке панувало на Україні, і більше, як хто инший, бажав собі якогось руху, якогось оживлення національного життя“. Але з другого боку, — як правовірний соціал-демократ, тримаючись класової точки погляду, не міг з цілою душею пристати до планованої акції, казав, що боротьба за національні форми життя і за власну державність мутить мати класовий характер: „пролетаріят мусить боротися за власну пролетарську школу, за пролетарську державу, і йому не по дорозі з тими, хто на словах хоче надкласової, а в дійсности працює для утворення класової буржуазної держави, щоб при її помочи український пролетаріят могла експлуатувати замість чужої своя національна буржуазія“.

Та все таки в результаті наради (Жук докладно переказує хід дискусії на ст. 33—37 своєї статті у „Визволенні“) було ухвалено почати активну політичну діяльність самостійницького характеру. Було проєктовано видавати орган „Вільна Україна“ і вироблено програму на основі принципу, що незалежна Україна може бути витвором тільки української національної революції, до якої треба йти через розбиття Росії і виборення в Австрії автономії для її українських земель, злучених в одну національно-територіяльну область. „Юркевич, як каже Жук, крім матеріяльної помочи нічого для органу не пообіцяв“. Згодом він зовсім відійшов від справи, яка взагалі не вийшла з стадії підготовчої акції; до видання проєктованого органу діло не дійшло — з причини недостачи матеріяльних засобів, хоча вже були наготовлені статті для першого числа.

Вибух світової війни літом 1914 року відразу зробив українську проблему актуальним питанням дня. З перших же днів війни стало ясно, що Росія веде цю війну під гаслом знищення українського політичного Піємонту в Галичині, щоб потім „з корінням винищити“ і самий український рух. Галицькі українці й емігранти з російської України цілком вірно збагнули грізну небезпеку для українського національного відродження в разі мілітарного успіху Росії. Через те вони стали на стороні центральних держав, через те повстали українські січові стрільці і Союз визволення України.

І ось немов якоюсь іронією долі сталося, що українські соціал-демократи, які ще недавно виступали против гасла самостійної України, які в ім'я теоретичних міркувань і партійної догми залишали навіть свою партію, як тільки вона замість автономії висувала постулат самостійності України, тепер виступили гарячими побірниками самостійності: використовуючи виїмковий історичний момент, вони не побоялися стати до співпраці з силами, які ще недавно вважали за ворожі собі; сміливо піднесли вони прапор самостійної України, яко головну мету війни на сході Європи, і той прапор пронесли через усю війну з її невдачами й перемогами, аж таки діждалися здійснення тої мети, яку закреслила собі ще перед війною група „Вільної України“: упадку царської Росії й української національної революції. Якраз найбільш активними діячами Союзу визволення України зробились Меленевський і Скоропис, ті, що менш як десять років перед тим вийшли з РУП, яка приймала постулат самостійної України, і створили „Спілку“, яка задовольнялася автономією. Отже, в душі цих людей здорове національне почуття і жива любов до рідного краю взяли гору над сухою доктриною, запозиченою з чужих джерел, і партійною догмою. Само собою

розуміється, вони стягли на себе гнів і обурення російських соціалістичних елементів, які навіть припустити не могли якогось ідейного підкладу в їх виступі. Та знайшлися й свої, які, засліплені доктриною, теж виступили проти них. Одже сталось так, що найтяжчий — розуміється, з морального погляду — удар було завдано своєю ж українською рукою. Це був Юркевич, який віддав останні роки свого життя і останні свої сили на поборювання своїх недавніх товаришів і навіть особистих приятелів, котрі викинули прапор самостійної України. Невеличкий архів Юркевича, який залишився по ньому з часів світової війни в Швейцарії, і який я мав змогу використати для цього нарису, відкриває перед нами картину боротьби, яка велася в нутрі української політичної еміграції в час світової війни, боротьби, яка властиво була боротьбою двох принципів: державно-національного і соціально-інтернаціонального. Люде, що обстоювали ці принципи, не виявили всі однакової витриманості і вірності раз узятому напрямку. І в цій невитриманості, несталості, може, й лежить одна з головних причин неуспіху нашої визвольної боротьби. Але будемо триматись тих рямців, які я закреслив собі в цім нарисі, й говоритимемо лише про часи світової війни.

Тому що об'єктом особливо різких нападів на Союз визволення України (в тім числі і з боку Юркевича) був Меленевський, буде, гадаю, до речі присвятити трохи місця відомостям про життя й діяльність цієї будь-що-будь помітної постаті в шереху українських революційних діячів.

Маріян — Юлій Меленевський походив з старої української шляхти на Київщині і був римо-католиком. Батько його був поміщиком с. Федюківки Таращанського повіту. Отже своїм соціальним походженням належав Меленевський до тих суспільних кругів, що й Юркевич. Вчився він у київській 2-й гімназії, яку

скінчив 1896 року і вступив до Сільсько-Господарського й Лісового Інституту в Новій Александрії (Пулавах) в тодішньому „Царстві Польському“. Але вже в 1896 році був виключений звідти за участь у студентських розрухах.⁵⁹⁾ Одержавши від батька спадщину, Меленевський майже цілком віддав її на діло революції, головню на руки покійного Богдана Ярошевського,⁶⁰⁾ який організував був р. 1901 „Українську Партію Соціалістичну“ — копію Р. Р. С. Пізніше останки своїх коштів оддав Меленевський на РУП. В березні 1899 р. Меленевський був арештований у Києві за участь у вуличній студентській демонстрації. Випущений незабаром, ширив по селах революційну літературу (іздячи чвіркою коней в колясі й розкидаючи по дорозі й по селянських хатах проклямації), і за це був літом 1901 року засланий на два роки до Вологодської губернії. Відбувши кару, виїхав до Львова, але часто навідувався до Києва, де жив нелегально під чужим паспортом. Партійні його прізвіща були Басок, Іван Гілька, Самойлович.

Ставши фундатором „Спілки“, Меленевський і по її розпаді та по своїм повороті до УСДРП залишився, як каже історик „Спілки“ — „незмінним її патріотом“.⁶¹⁾ У своїй статті „До роботи через єднання“

⁵⁹⁾ *Гермайзе*, *op. cit.* ст. 46—49, 52.

⁶⁰⁾ Одна з найсимпатичніших постатей між українськими революційними діячами початком ХХ. ст., Ярошевський (1869—1914), так само, як Меленевський, був українцем польської культури й римо-католиком; належав з початку до Р. Р. С. а потім на її зразок заложив р. 1901 „Українську Партію Соціалістичну“, видавав популярний орган „Добра Новина“, де здебільшого сам і писав під псевдонимом „Ст. Загородній“. В червні 1903 р. „Укр. П. Соц.“ злилась була з РУП., але вже в кінці 1903 р. Ярошевський вийшов з РУП., не згоджуючись з її соц.-дем. напрямком. Пізніше Ярошевський був діяльним співробітником „Ради“ і „Przeglądu Krajowego“.

⁶¹⁾ *Арнольд Риш*, *Из жизни Спілки „Летопись Революции“*, 1923, № 4, ст. 134.

(в „Нашім Голосі“ 1911, ч. 11—12), яка була актом його ідейного повороту до гурту своїх колишніх товаришів з РУП, Меленевський з'ясовує діяльність „Спілки“ й підкреслює її історичні заслуги в діях українського революційного руху: „носячи назву української, каже він, та ведучи переважно агітаційну роботу в українській мові, крім соціально-політичного освідомлення несвідомих широких українських мас, „Спілка“ підготувала їх, не гальмуючи тим головних змагань революції, до освідомлення національного... процес зросту свідомого українства в робітничих і селянських масах, який зараз так широко розлився по всій Україні, міг початись тільки на виораному революцію — і в значній мірі безпосередно роботою Спілки лані“.⁶²⁾ Він визнає справді, що спілчане мусіли б „більше дбати про національні українські вимоги“ і тому то й стає знову під прапор УСДРП.: „я сам, кінчає Меленевський свою статю, що перший колись підняв руку за розкіл, розкіл в старій ще РУП — в ім'я єдності інтернаціонального пролетаріату, перший тепер промовляю своє слово за злуку в ім'я тих же інтересів і тієї ж єдності інтернаціонального робітництва“.⁶³⁾

Видко, що в душі Меленевського відбувалася боротьба між двома ідеями: з одного боку панувала над ним сугестія „єдності інтернаціонального пролетаріату“ яка уділяла українству ролю лиш помічного способу для здійснення цієї єдності також на українському терені. З другого боку раз-у-раз вставала перед ним ідея національно відродженої, вільної й незалежної України, яка сама могла би розв'язати й упорядкувати соціально-економічні проблеми по своїй власній волі й уподобі. Недурно історик „Спілки“ Арнольд Ріш, який зустрічався з Меленевським перед

⁶²⁾ „Наш Голос“, 1911, кн. 11—12, ст. 505.

⁶³⁾ „Наш Голос“, 1911, кн. 11—12, ст. 507.

війною, каже, що Меленевський вважав, що „для України найкраще було би відділитись від Росії, бо сама реакція і національний гніт властиві не лиш царському режимові, але й відсталості москалів.“ Той же Ріш підкреслює, що у Меленевського помітне було „недобре почуття до москалів — в межах, допустимих для соціал-демократа“.⁶⁴⁾ Отже, нема чому дивуватись, що коли вибухла світова війна, український патріотизм узяв гору над партійною доктриною і Меленевський став таким самим завзятим борцем за самостійність України, як раніше був завзятим побірником „єдності інтернаціонального пролетаріату“.

Меленевський був дуже експансивної, палкої вдачі, готовий був перекидатись з однієї крайности в другу, і дійсно не раз такі скоки робив, але робив їх щиро і з переконання. Навіть большевицький історик „Спілки“ визнає, що „продажною людиною він не був“. Як відомо, Меленевський скінчив тим, що в 1923 році став на службу до большевиків.⁶⁵⁾ Коли я зустрівся з ним весною того року в Берліні і на правах старого товариша запитав його, як це він од праці в „Союзі визволення України“ докотився до служби у большевиків, він відповів мені, що „треба служити своєму народу при всяких обставинах і при всяких умовах“. Отже свою співпрацю з большевиками він вважав за службу інтересам українського народу. Безумовно, в його устах це звучало щиро.

Світова війна захопила Меленевського розом з Ол. Скорописом у Лондоні. Обоє вони зразу ж виїхали до Галичини, твердо рішивши стати по стороні

⁶⁴⁾ А. Риш, *op. cit.*, ст. 134.

⁶⁵⁾ Свій перехід до большевиків Меленевський зясовує й умотивовує в статті „Куди йти?“, надрукованій у віденській „Новій Громаді“ 1923 р., кн. I. Про діяльність Меленевського, як одного з керовників „Спілки“, згадує (доволі побіжно) М. Галаган у своїх „Споминах“, ч. I, Львів 1930, ст. 156—161.

центральных держав проти Росії, і у Львові приступили до „Союза визволення України“.⁶⁶⁾ Разом із Ол. Скорописом, Волод. Дорошенком і А. Жуком належав Меленевський до Головної Управи Союзу і відіграв у ньому одну з головних ролей. „Союз визволення України“, як відомо, поставив собі завданням добиватись створення самостійної української держави, покладаючи надії на розбиття головного ворога українського народу — царської Росії центральними державами. Цю майбутню українську державу Союз мислив як „конституційну монархію з демократичним устроєм, однопалатною системою законодавства, горожанськими, язиковими й релігійними свободами для всіх національностей і віроісповідань, з самостійною українською церквою“. Так стояло в „Платформі“ Союзу, випущеній 2 жовтня 1914 р. у Львові і зложеної, як каже п. Скоропис, з ініціативи Меленевського.⁶⁷⁾ На випадок

⁶⁶⁾ І для Скорописа еволюція від РУП через „Спілку“ до „Союза визволення України“ відбулася ціною глибоких внутрішніх переживань та наслідком перемоги патріотичного почуття над абстрактними доктринами. Вертаючись в 1911 році до УСДРП, Скоропис признає, що вихід його з РУП був одним з найтяжчих моментів, які коли він пережив у своїм житті („Н. Голос“, 1911, ч. 11—12, ст. 509). Він пояснює, чому він свого часу виступав проти самостійности України: він був проти неї тому, що прийняття пункту про самостійність в програмі партії „в корні підсікло б дальший розвиток РУП в соціал-демократичному напрямку, унеможливило який би то ні було контакт не тільки з російською с.-д. робітн. партією, але, що тоді було для нас далеко важніше, — з Бундом“. Що до самостійности самої по собі, то „вона була для мене тоді (в 1905 р.) одним з дуже цікавих проблем нашого руху, тільки не практичного, а чисто теоретичного характеру“ (ст. 509). Літом 1914 р. питання про самостійність України було вже для його питання життя чи смерти українського народу. Див. вище про його погляд на „замовчування“ питання про самостійність ерупістами — на ст. 5.

⁶⁷⁾ Див. спомини Ол. Скорописа: „Мій злочин“ в II.—IV. збірнику „Хліборобської України“, Відень 1921, ст. 204.

прилучення до Австрії більшої чи меншої української території від Росії, Союз мав домагатись створення з усіх земель, заселених українським народом в Австрії, окремого коронного краю.

На себе дивився Союз, як на представника інтересів Великої України перед центральними державами та їх союзниками і як на завязок майбутнього українського правительства. Він вважав за потрібне вийти в тісні зносини з блоком ворожих Росії держав і брав від них матеріальну допомогу, але під умовою, що це має бути позика, державний борг майбутньої самостійної України, який мусить бути повернутий українським урядом.

До Союзу належали майже виключно українські соціал-демократи, колишні ерупісти і спілчане, за виїмком радикал-демократа Вс. Козловського і П. Любарського-Письменного, що належав до самостійницького напрямку, репрезентованого пок. М. Міхновським.⁶⁸⁾ Союз запросив до співробітництва цілий ряд українців-галичан, які виконували різного роду дипломатичні доручення Союзу, провадили пресову й видавничу діяльність і працювали по таборах для українських полонених.

Союз розвинув дуже жваву політичну акцію, розіслав своїх політичних відпоручників до нейтральних країв, щоб звідти інформувати європейську громадську думку про українську справу, видавав силу публікацій ріжними мовами, працював також для популяризації української справи в державах почвірного блоку, а в Німеччині й Австрії добився виділення українських полонених в окремі табори, де серед них ведено пропаганду в національному українському дусі.

Меленевському припала місія їхати до Туреччини,

⁶⁸⁾ Д. Донцов і М. Залізник, які належали до фундаторів Союзу, вже в осени 1914 р. вийшли з числа його членів.

щоб там поставити українську справу перед турецьким правительством, як міжнародний політичний постулат. В падолясті 1914 р. Меленевський був прийнятий турецьким міністром Талаат-Беєм в Царьгороді. Талаат-Бей заявив, що „Висока Порта, так само, як і кабінети берлінський і віденський, визнає необхідність увільнення України зпід російського панування; коли Росія буде побита, правительство Оттоманське допоможе українському народові створити незалежну державу“.⁶⁹⁾ Ця заява була значним політичним успіхом, що його досяг Союз на початку своєї діяльності.

Старався Меленевський притягнути до спільних виступів проти Росії і тих російських соціалістів, які висловилися проти війни. До них в першій лінії належав В. Ленін, який зараз по приїзді до Берна, на другий же день (6.IX.1914), на нараді своїх однодумців провів резолюцію про війну, де говорилося, що „с точки зрѣнія робочаго класса и трудящихся масс всѣх народов Россіи наименьшим злом было бы поражение царской монархіи и ея войск, угнетающих Польшу, Украину и цѣлый ряд народов Россіи“. Резолюція, висовуючи гасло пропаганди по всіх країнах соціалістичної революції, громадянської війни, непримиренної боротьби з шовінізмом і патріотизмом усіх без виїмку країн, накреслювала в той же час програм дій для Росії: боротьбу з монархією, проповідь революції, боротьбу за республіку, за визволення пригнічених великорусами народів, за конфіскацію поміщицьких земель і за восьмигодинний робочий день.⁷⁰⁾

Ленін рішуче виступив проти Плеханова, який виголосив у жовтні 1914 р. в Лозанні реферат, де доводив потребу оборонної війни Росії проти „німецького імперіялізму й мілітаризму“. В ч. 33. „Соціал-

⁶⁹⁾ А. Жук, Памяткова книжка С. В. У. на 1917 рік, ст. 375.

⁷⁰⁾ Н. Крупская, Воспоминания о Ленине. Выпуск II, Соцэжиз 1931, ст. 123.

Демократа“ 1. листопада 1914 р. опубліковано „Маніфест Центр. Ком. РСДРП“ про „імперіялістичну війну“, в основу якого положено тезиси Леніна. Все це, очевидно, і піддало думку Меленевському звернутися до Леніна.

28 грудня 1914 р. Меленевський звернувся з Царьгороду до Леніна з таким листом:

Дорогой Владимиръ Ильичъ!

Очень радъ, что могу переслать Вамъ свой лучшей привѣтъ. Въ тѣ времена, когда подулъ такой всеобщій истинно-русскій вѣтеръ по московскимъ губерніямъ — Ваше и Вашей группы выступленія со старыми революціонными лозунгами и Ваше вѣрное пониманіе совершающихся событій заставило и меня и моихъ товарищей повѣрить, что не все оподлѣло въ Россіи и что есть элементы и группы, съ которыми и намъ, украинскимъ с.-д. и революціоннымъ украинскимъ демократамъ можно и слѣдуетъ связаться и при взаимной поддержкѣ продолжать старое наше великое революціонное дѣло.

Союзъ освобожденія Украины, куда вошли какъ автономная и полноправная группа и мы, спілчане, и другіе укр. с.-д. элементы, является въ настоящій моментъ истинно-демократической организаціей, преслѣдующей своею цѣлью захватъ власти на Украинѣ и проведеніе тѣхъ реформъ, за которыя массы народныя боролись все время у насъ (конфискація въ пользу народа помѣщичьихъ и другихъ земель, полная демократизація политическихъ и другихъ учреждений, Учредительное Собраніе для Украины), Союзъ нашъ дѣйствуетъ и сейчасъ какъ ядро будущаго украинскаго правительства, стягивая къ себѣ всѣ живыя силы и борясь *съ собственной украинской реакціей*

Мы увѣрены, что наши стремленія встрѣтятъ съ Вашей стороны полное сочувствіе. И если такъ, то

мы были бы очень рады вступить съ большевиками въ болѣе тѣсныя сношенія. Мы были бы тоже чрезвычайно рады, если бы и русскія революціонныя силы, во главѣ съ Вашей группой, поставили передъ собою аналогичныя задачи вплоть до стремленія и подготовки захвата власти въ части Россіи.

Среди украинскаго населенія чрезвычайный національно-революціонный подъемъ, въ особенности среди галицкихъ украинцевъ и украинцевъ Америки. Это способствовало поступленію въ нашъ союзъ крупныхъ пожертвованій. Это же помогло намъ организовать прекрасно всякую технику и т. д. Если бы мы съ Вами сталкивались для совмѣстныхъ дѣйствій, то мы охотно оказали бы Вамъ всякую матеріальную и другую помощь. Если Вы захотите вступить немедленно въ официальные переговоры, то телеграфируйте мнѣ кратко по такому адресу: Melenevsky, Hotel Krocker, Constantinople, а я сообщу нашему Комитету, чтобы онъ немедленно делегировалъ къ Вамъ специальное лицо для этихъ переговоровъ. Письмо посылать сюда нельзя, и Вы ихъ передавайте или черезъ Тріа, или черезъ представителя Союза, который б. м. опять пріѣхалъ въ Женеву, или адресуйте ихъ так: М. Melenevsky, Hotel Bulgarie, Sofia.

Какъ поживаете, какъ себя чувствуете?

Буду очень благодаренъ, если будете высылать на мой софійскій адресъ Ваши изданія.

Лучшій привѣтъ Надеждѣ Константиновнѣ

Жму крѣпко руку.

Вашъ Басокъ.⁷¹⁾

⁷¹⁾ Редакція „Пролетарской Революціи“, яка видрукувала цей лист (1924, № 3, ст. 245—246), подає скрізь „Басон“, не потрудившись навіть з'ясувати, яке ж було справжнє ім'я Ленінового кореспондента. Лист подано від редакції під заголовком: „Тов. Ленин и Союз вызволения Украины“ (1914). Див. також: В. И. Ленин, Сочинения, т. XVIII, Москва 1929, ст. 90.

Тріа⁷²⁾ лично Вамъ пораскажетъ много интереснаго изъ нашей дѣятельности и нашихъ перспективъ.
Константинополь 28 декабря 1914.

III.

Басок-Меленевський одначе дуже помилявся, сподіваючись прихильного відношення Леніна до „Союза визв. України“. На його листа Ленін відповів лаконічно й сухо. „Пролетар. Революція“ подає текст, що його написав Ленін на самому листі Баска-Меленевського і який був переданий Баскові через Тріа 12. січня 1915 року:

Любезный гражд-н!

Тріа передалъ мнѣ Ваше письмо отъ 28 дек. 1914. Вы явно ошибаетесь: мы стоим на точкѣ зрѣнія интернаціональной революціонной соціал-демократіи, а Вы — на точкѣ зрѣнія національно-буржуазной. Мы работаем за сближеніе рабочих разных (и особенно воюющих) стран, а Вы, видимо, сближаетесь съ буржуазіей и правительствомъ „своей“ націи. Намъ не по дорогѣ.

В. Ленинъ

Бернъ 12.I.1915.

Bern, Uyanow, Distelwegstr. 11.

Та не тільки Ленін і його група, але й усі російські соціалісти ріжних мастей, що перебували за кордоном, поставились до „Союза визволення України“ страшенно вороже. Для них була невиносима сама думка, що українці хочуть добитись самостійности і використовують ситуацію, створену війною, щоб за допомогою воюючих з Росією держав цієї самостій-

⁷²⁾ Тріа — псевдонім грузина — меньшевика В. Мгеладзе, який стояв близько до діячів Союза визволення України.

ности досягти. Вони заперечували всякі ідейні мотиви у діячів „Союза“ і бачили в них лиш „агентів“ австрійського чи німецького генерального штабу, запродавців, які, мовляв, за гроші продають свою „батьківщину“.

На поміч російським соціялістам і шовіністам прийшов, можна сказати, несподівано з українського боку Лев Юркевич. Війна захопила його в Австрії — у Львові. Він переїхав до Відня, звідки з великими труднощами вибрався в кінці 1914 року до Швейцарії. Виїхати до Швейцарії допомогли йому члени „Союза визволення України“, які взяли з його слово, що він не виступатиме проти акції Союза, а лише проти Австро-Угорщини, тавруючи її ставлення до української справи (загалом до української проблеми в звязку з війною, зокрема до обходження з полоненими, до справи окупації Волині та ин.). Цієї умови, як побачимо далі, Юркевич не додержав. Ще у Відні задумав Юркевич видавати орган, який би обстоював погляди „інтернаціонального соціялізму“ в приложенні до українських інтересів. Він радився з Петром Дятловим (українським емігрантом, див. при нього далі) і заручився його співробітництвом. Оселившись у Женеві, Юркевич став видавати з початком 1915 року невеличкий часопис „Боротьба“, названий ним „органом Закордонної організації У. С. Д. Р. П.“ Перше число того часопису вийшло в лютому 1915 р., останнє — сьоме — у вересні 1916 року.⁷³⁾

Мета видання була більш-менш окреслена в не-

⁷³⁾ Точний заголовок „Боротьби“ був такий:

La Lutte.

Українська Соціалдемократична Партія Росії.

Б о р о т ь б а.

Орган Закордонної організації У. С. Д. Р. П.

Як відповідальний редактор був підписаний Е. Nicolet. Починаючи з ч. 3, в заголовку стояло ще: „виходить неперіодично“.

величкій редакційній статі на початку ч. 1.: „Ми дуже мало маємо звісток з України, але і те, що дійшло до нас, вистарчає для переконання, що і серед української суспільності в Росії війна викликала поширення російських патріотичних впливів, що українські буржуазні політики, не зважаючи на величезне збільшення утисків над українським рухом, не зважаючи на азійське поведження царських посіпак в Галичині і Буковині, вони ширять все ж в народніх масах ідеї російського патріотизму і повної покори перед царатом.

Нашою задачою є піднести голос протесту проти сих явищ і показати українському пролетаріату, що сучасна світова війна не тільки не касує наших старих політичних завдань, а що навпаки — українське робітництво і всі щирі українські демократи повинні тепер з подвійною енергією готуватися до рішучої боротьби з царськими порядками, за політичну волю, за вільну Україну“.

Як бачимо, саме заложення, самий вихідний пункт міркувань Юркевича, були фальшиві: українські „буржуазні політики“ ніякої покори перед російським царатом не виявили. Юркевич далі в своїй „Боротьбі“ не раз покликався на заяву редакції „Украинской Жизни“ (видану як ч. 7. за липень 1915 р.) і передову статтю „Ради“, як на прояв української „покори й сервілізму“. В своїх споминах⁷⁴⁾ я розповів докладно, при яких обставинах появилася заява редакції „Укр. Жизни“, яка була індивідуальним актом пок. С. Петлюри і яка не знайшла апробати в організованих українських кругах, так само, як і передовиця „Ради“. Але в усякім разі, обидва ці акти не були жадним проявом „покори“, а зважаючи на тодішній момент, вони були навіть дуже доцільні. І власне репресії

⁷⁴⁾ Д. Дорошенко, Мої спомини про недавнє-минуле, ч. I, Львів 1923, ст. 12—14. Також див.: Д. Дорошенко, історія України 1917—1923, т. I, Ужгород 1932, ст. 4—5.

російського уряду проти українського руху та російські гвалти в Галичині знищили лояльні настрої серед українських кругів, як що в кого такі настрої й були, а вже зовсім ці настрої не виявлялись, „не зважаючи на азійське поводження царських посіпак в Галичині і Буковині“, як каже Юркевич у заяві „Від редакції“.

Але ставши на фальшивій основі, Юркевич в усіх семи числах „Боротьби“ повторює те саме, і його часопис від початку до кінця був заповнений нападами на „українську буржуазію“ взагалі, а на „Союз визволення України“ особливо. Властиво кажучи, цими нападами й вичерпувався весь зміст „Боротьби“ в кожному числі від першого рядка до останнього.

З огляду на те, що сама „Боротьба“ являється тепер величезною бібліографічною рідкістю, я дозволю собі трохи докладніше зупинитись на її змісті. Перше число (помічене: „Лютий 1915 р.“) містило, крім заяви від редакції, ще такі статі: 1) „Війна і українська соціал-демократія“.⁷⁵⁾ 2) „Українське міщанство і війна“. В цій статі — різкі напади на редакцію „Украинской Жизни“ за згадану вже деклярацію. Висновок статі: „українське міщанство ніколи не переставало бути вірним царській Росії“. 3) „Поклик до російського соціалістичного інтернаціонала“, підписаний: „За Центр. Комітет У. С. Д. Р. П. Л. Рибалка“. 4) „Союз визволення України“. Автор статі пригадує, що Л. Троцький умістив був у парижському „Голосѣ“ отвертий лист про „Союз визволення України“, де твердив, що Союз існує на утриманні австрійського генерального штабу, а що поодинокі його діячі являються агентами австрійської поліції. Автор згоджується з

⁷⁵⁾ Майже ні одна стаття не підписана за весь час виходу „Боротьби“. Автором усіх статей правдоподібно був сам Юркевич, за виїмком двох, писаних одна Д. Мануїльським, друга М. Цеглинським.

цим, але зауважує, що ледве чи личить Л. Троцькому, як „великоруському соціялістові“, в таку тяжку добу для українського народу „проявляти себе тільки тим, що з виглядом надзвичайного благородства довбатись в ранах українського відродження“. Автор каже від себе, що Союз „є точним висловом українських міщанських австро-імперіялістичних змагань: самостійна монархічна Україна, як наслідок війни, як діло рук Німеччини і Австрії“. Союз не є організацією російської України, він є філією галицької Головної Української Ради і слугою австрійського правительства“. 5) „Приклад нечуваного нахабства“. Це нахабство в тому, що діячі Союзу: Меленевський, Донцов, В. Дорошенко і Жук називають себе українськими соціал-демократами. 6) „Ганебна справа“ — стаття, скерована проти М. Залізняка, який обвинувачується в службі австрійському генеральному штабу.

Взагалі ціле перше число складається з різних обвинувачень українських діячів, як тих, що перебували на Україні, так і тих, що опинились на еміграції. Ці обвинувачення були зараз же з радістю підхоплені російськими соціялістами — „дивіться, мовляв, що самі ж українці про себе розказують, як же тут не повірити!“ Перший скористувався з „ревеляцій“ Юркевича відомий російський публіцист Гр. Алексинський,⁷⁶⁾ який був особисто знайомий з Юркевичем

⁷⁶⁾ Григорій Олексієвич Алексинський, род. 1879 р., був членом 2-ої Держ. Думи 1907 р. від с.-д. большевицької організації в Петербурзі. Визначився як добрий промовець і здобув собі велику популярність. Перебуваючи за кордоном в часі арештів соціал-демократів, уник арешту і став емігрантом. Довший час був прихильником Леніна, але з вибухом війни круго повернув до „соціал-патріотів“, став співробітничати в поміркованих легальних органах і виступав проти „пораженчества“ та проти „Союза визволення України“. В 1917 році повернувся до Росії й боровся з большевиками. В 1918 р. виїхав за кордон, займаючи й далі різку анти-большевицьку

і на початку 1914 р. був діяльним співробітником кийвського „Дзвону“. Ще 3.ІІ. 1915. він написав Юркевичові листа з приводу Союзу: „я сейчасъ же, какъ познакомился съ манифестомъ Союза освоб. Украины и съ первыми номерами Ukraine-Nachrichten, рѣшилъ, что это предпріятіе, ведущееся наемными людьми. Мнѣ думается, что Вы и другіе, дѣйствительно честные и независимые украинофилы, должны публично разоблачить всю эту продажную сволочь, которая дошла до того, что посмѣла дѣлать попытки подкупать русскихъ соціалистовъ, дабы они, во имя „соціальной революціи“ помогли успѣхамъ австрійскаго оружія. Нѣтъ словъ достаточно сильныхъ для того, чтобы заклеить этихъ людей“.

Далі Алексинський, відповідаючи, очевидно, на зроблений йому Юркевичем закид в російському патріотизмі пише: „Вы выражаете свою грусть по поводу того, что я записался въ патріоты, какъ Вы выражаетесь, т. е. иначе говоря, по поводу того, что я, рускій соціалдемократъ, не хочу пораженія Россіи, а напротивъ, желаю ей побѣды! Странно: почему украинцамъ можно любить свою родину и добиваться ея свободы, а русскому революціонеру запрещается желать, чтобы его родина не была раздавлена копытами нѣмецкихъ лошадей? Да, если хотите, я — „патріотъ“, но не царской Россіи, а народной революціонной Россіи, которая въ 1905 году не только зажгла у себя факель борьбы за свободу, но перебросила его въ Турцію, Португалію, Персію, Китай, и дала другимъ народамъ сигналъ къ революціонному движенію. Я знаю революц. силы народныхъ массъ Россіи и вѣрю въ нихъ. Мнѣ не нужно содѣйствія генерала Гинденбурга и австрійскаго ген. штаба для освобож-

позицію й працюючи в рядах російських монархистів. В 1906 р. вийшов у Петербурзі з його передмовою російський переклад оповідань В. Стефанька.

денія Росіи. Мы сами, -- мы русскіе съ украинцами, поляками, латышами, грузинами и другими народами, живущими въ Росіи, должны завоевать свое освобожденіе, а не ждать его отъ успѣха австро-нѣмецкихъ армій, какъ собаченки ждуть крохъ съ барскаго стола. Моя революціонная гордость возмущается при мысли о томъ, что иноземный насильникъ „милостиво“ освобождаетъ меня отъ туземныхъ насильниковъ.

Что же касается спеціально Украины, то вѣдь Вы лучше меня знаете, что въ этой войнѣ — крестьянскія массы русской Украины отдали свое сочувствіе Росіи, а не Австріи. Это — фактъ.

А русскіе рабочіе? Ленинъ пытается прельстить ихъ жалкимъ лозунгомъ: „Да здравствуетъ пораженіе Росіи“. Но они съ презрѣніемъ отбросили отъ себя этотъ призывъ. Въ номерѣ 2 „Нашего Слова“ (выходитъ взамѣнъ „Голоса“) въ корреспонденціи изъ Петербурга говорится: „рабочіе настроены не шовинистически, но лозунгъ пораженія Росіи не встрѣтилъ бы у нихъ сочувствія“. Значитъ, здоровый инстинктъ пролетаріата спасъ его отъ увлеченія неумными выдумками краковскихъ эмигрантовъ, не вѣрящихъ въ русскую революцію и увѣровавшихъ въ генерала Гинденбурга“.

У своему постскриптумі Алексинський приписує: „За Буковину и Галицію я тоже болѣю душой, какъ и Вы. Но вѣдь не Росія вызвала Австрію на войну, а Австрія — Росію. Значитъ, отвѣтственность за все это лежитъ не на Росіи, а на Австріи и Германіи“.⁷⁷⁾

Тимчасом появилось ч. 1. „Боротьби“, і Алексинський, не обмежуючись уже приватним листуванням, склав і видрукував у кн. 3. петербургського місячника „Современный Міръ“ статью „О провокаціи“, де,

⁷⁷⁾ З архіва Л. Юркевича.

користуючись з „Нашего Слова“ і „Боротьби“, обвинувачував діячів „Союза визволення України“ в тім, що вони попросту являються платними агентами австрійського генерального штабу. Стаття Алексинського наробила багато шуму. Її з приємністю підхопила майже вся російська преса і таким чином широко рознесла відомости про Союз по цілій Росії й Україні. „Московскія Вѣдомости“ скористувалися з неї, щоб устами свого співробітника Волкова (відомого з своїх україножерних виступів) заявити, що весь український рух від самого свого початку був чужоземною інтригою й існував на „австрійські корони і німецькі марки“. Але це було занадто для самого Алексинського, і він поспішив у VI. книзі того ж таки „Современного Міру“ видрукувати статтю „Австрійські провокаторы и російскіе путанники“, де відхрещувався від таких „спільників“ як Волков, боронив український рух від закидів в залежності від „австрійської інтриги“, але знову дуже різко нападав на Союз визволення України.⁷⁸⁾

За два місяці (в квітні 1915 р.) появилось ч. 2 „Боротьби“, зложене в тім самім напрямі й тоні, що й перше. В статі „Російський імперіялізм і українство“ знову говорилося про „прийняття українськими буржуазними політиками імперіялістичної воєнної програми царату“, повторювалися нісенітниці, немов би то „представники українського руху подали свою прихильну руку царському правительству, зреклися всякої опозиції проти тріумфуючого ворога, дарували йому всі злочини, які він чинив над нашим народом, і по-

⁷⁸⁾ „Боротьба“ була звісна й російській поліції, її статі, так само як і стаття Алексинського, були використані Департаментом Поліції для його „Записки объ украинскомъ движеніи за 1914—1916 годы“, передрукованої О. Гермайзе в I. т. „Українського Археографічного Збірника“, Київ 1925. Див. ст. 310—311.

могли захвати ножа в серце українського відродження... Ця зрада (підкреслення автора) української буржуазії українському народові ляже тяжкою колодою на дорозі budouчого українського руху“.

Статя „Марна надія“ була звернута проти самостійности України, що її виставляв своїм ідеалом Союз визволення України в брошурі Л. Цегельського „Самостійна Україна“.

В ч. 3 (червень) статя „Вперед!“ доводила, що „головний ворог — у власнім краю“, себ-то та сама „українська буржуазія“. Ті самі думки розвиваються й у статі „Малороссія чи Україна?“. де знову „українські міщанські партії“ обвинувачуються в мітичній спілці з російським урядом. Статя „Загальна Українська Рада“ подає характеристику „українських міщанських партій Галичини“. В статі „Партійний поррахунок“ Юркевич борониться проти закидів, що він своїми писаннями проти Союзу визв. України „причинився до хрестового походу проти українства“, а спеціально — до виступів Алексинського. В цім же числі у-перше появляється статя Д. Мануїльського „Австрійська Україна і російська соціал-демократія“ — без імени автора, але з припискою редакції, що автор її — „один з видних російських товаришів, котрий належить до лівого крила соціал-демократії“. Статя ця, писана в оригіналі російською мовою й названа „Галиція и русская соціал-демократія“, перейнята глибоким співчуттям до Галичини, потоптаної й зруйнованої московським наїздом. Автор докоряє російській соціал-демократії, що вона так багато уділяє уваги Бельгії, а нічого не пише про Галичину, яка потерпіла ще більше, ніж Бельгія, і закликає її розвинути акцію протесту проти російської політики в Галичині і проти анексії Галичини Росією.

Нарешті в 3. числі „Боротьбі“ надруковано „Заяву буковинських українських соціал-демократів“ за

підписом О. Безпалка, Євгена Гуцайла, Василя Мороза і Емануїла Сандула, де вони пояснюють, чому буковинські соціал-демократи стали до спілки з Союзом визволення України в боротьбі з паратом, який варварськи руйнує українські землі й нищить українське культурне життя. Редакція „Боротьбі“ в примітці до заяви називає її „офіційним документом відречення буковинських українських соціал-демократів від їхньої попередньої позиції... сумно читати цей убогий духом документ соціалістичної капітуляції.“ В кінці числа надруковано заяву за підписом „Л. Рибалка“, що він „через певні зміни в складі редакції „Боротьби“ від цього числа переймає „Боротьбу“ на свою особисту відповідальність“. Це було наслідком вражіння, яке зробили перші два числа „Боротьби“ на українську публіку.

Нема що й казати, що вже перші числа „Боротьби“ викликали велике обурення не тільки в тих українських колах, які взагалі не спочували ідеям Юркевича, але й серед його недавніх однодумців. Люде, що його ближче знали, вважали виступи Юркевича за прояв його хворобливої амбіції й незрівноважености його вдачі. Треба підкреслити, що незадоволення з виступів Юркевича в пресі, публічно, було виявлене в доволі стриманих формах. „Вістник Союзу визволення України“ озвався з приводу „Боротьби“ вперше у примітці до заяви буковинських українських с.-д. (в ч. 17—18, май 1915), де було сказано, що „Боротьбу“ видає в Женеві „панок з України, якийсь Лев Юркевич, який має партійні порахунки з де-ким із членів Союзу“. Більше „Вістник“ на виступ „Боротьби“ не реагував зовсім. В ч. 2. „Робітничого Прапора“,⁷⁹⁾

⁷⁹⁾ В 1915 р. М. Меленевський, Ол. Скоропис-Йолтуховський, В. Дорошенко й Петро Бензя („П. Лівобережний“) заклали у Відні групу „Українська соціал-демократія“, яка видавала в Софії (в Болгарії) на кошти Союзу визволення

в статі „Хто зрадив революцію і пролетаріят (відповідь на протиукраїнський виступ Г. Алексинського і донос Л. Рибалки)“, писання Юркевича в „Боротьбі“ названо „нікчемним пасквілем“, а сам він „політичним донощиком“, що друкує „доноси, повні брехні“ і т. п.

В газеті „Українське Слово“, що виходила у Львові після звільнення його від москалів, в ч. 115 з дня 4. XI. 1915 надруковано передовицю під титулом „Прояви, які конче треба осудити“. До цих проявів зараховано діяльність Д. Донцова, В. Степанківського і Л. Юркевича. Що-до Юркевича — було сказано: „Пан Лев Юркевич, український соціал-демократ, що заложив недавно в Швейцарії свій орган „Боротьба“, може бодай піднести те на своє моральне оправдання, що він не поділяє орієнтації Союзу визволення України“, бо він, не знаючи, чого хоче, стоїть на засаді повної пасивності українського народу в світовій війні. Це моральне оправдання одначе — розуміється — не оправдує його політичного промаху, котрий лежить у тім, що пасивність України виходила б на Толстовське „непротівлення злему“, а тим самим на пасивне попирання Росії й царизму. Коли одначе п. Юркевич, воюючи з політичною організацією Союзу визволення України, зве його наємником Австрії й Німеччини, то цього вже п. Юркевичові ні політично, ні морально простити не можна. З таким самим правом можна би п. Юркевича назвати наємником Росії, чого не думаємо навіть твердити, знаючи, що до його нерозважного закиду, який сейчас підхопила російська преса, довела п. Юркевича лише особиста амбіція сказати за всяку

України часопис „Робітничий Прапор“ („орган української соціал-демократії, виходить неперіодично“). Ч. I. вийшло в квітні 1915 р., ч. 2. в червні. Більше, скільки мені відомо, не появилось. В „Роб. Прапорі“ писали Л. Ганкевич, М. Меленевський та інші укр. соціал-демократи.

ціну щось „оригінальне“, „своє“ і „окреме“, та політична незрівноваженість“.

Але, наскільки можна бачити з листування Юркевичового з докорами і осудом звернувся до його цілий ряд його знайомих і недавніх однодумців, і теж— в доволі лагідній формі дружніх упімнень і докорів. Речником галицьких соціал-демократів виступив *Володимир Темницький* у своїм листі з Відня з дня 6. III. 1915. „Наспіло ту, читаємо в його листі, число I. „Боротьби і викликало фатальне вражіння. Здається мені, що Ви піддалися якимсь лихим дорадникам, бо у Відні Ви мали цілком інший погляд на ці справи. Поминувши політичну безсенсовність нападу на „Союз“ напасть ця і предметово цілком не слушна. Агентам правительства можна назвати лише того, хто за гроши робить в хосен правительства. Чим докажете, що робота „Союза“ ведеться в хосен правительства австрійського? Ми всі, що знаємо роботу „Союза“, бачимо, що ся робота йде вправді при помочи австрійського правительства, але в хосен тільки ідеї самостійности України. Ви собі можете бути противником самостійности України, а казати, що самостійницька робота се робота агентів правительства австрійського — се даруйте, таки занадто. А що Ви осягнули Вашою статею про Союз? Річ проста, дали російському правительству в руки оружже, що мовляв ціле домагання українців до самостійности України се нічого іншого як робота агентів — австрійська інтрига.

Мушу дальше піднести проти Вас заміт, що поступаєте дуже нелояльно супроти нас. Ви обіцяли виїзджаючи — не писати проти ідеї самостійности України, на тім ми погодилися, — і як додержали Ви обіцянку? Ви казали, що заховаєте всю осторожність, щоби не довести до розділу межі нами, а Вами — а якаж спільність може бути межі нами, як Ви станете гнати вону на млин офіціальної, антиукраїнської

Росії? Ваша стаття про „Укр. Життя“ зовсім не неутралізує Ваших заміток про самотійницьку роботу українців. Кінець кінців перше число Боротьби — се не тільки скандал, але нещастя для української соціал-демократії. Гнівайтесь, або не гнівайтесь, але се таке обурююче, що годі Вам не написати... Отсе, що пишу Вам, се не моя особиста гадка, але однозгідний погляд усіх нас, що живемо у Відні, отже Ганкевича, Юльця,⁸⁰⁾ Старосольського, Меленя, Чернецького і т. д. Чую також — з ним особисто я не говорив — що і „Безпалко“⁸¹⁾ цілком не поділяє поглядів Боротьби. Також Левіні⁸²⁾ написав до нас, що з Боротьбою нічого спільного не має і не хоче мати“.⁸³⁾

В такому самому дусі писав до Юркевича й *В. Старосольський* (з Відня, 8. III. 1915): „кажу Вам, прикрих хвилин прожилося тепер чимало, але такої, яку принесло прочитання пікантного сочинення про Союз — я ледве чи прожив другу. Просто божевільна стаття!

Перш усього її зміст. В діяльності Союзу навіть в так (нерозбірне слово) виді, як говорить стаття про неї, не найдеш нічого, але то абсолютно нічого, з чим не можна би і не треба би годитися. Фактичного закиду не підносить автор „статі“ проти Союзу ні одного — але помимо цього накидається на Союз простою лайкою. Дуже характеристичне це оперовання словом „агент“: „Denn eben, wo Begriffe fehlen, dort stellt ein Wort zur rechten Zeit sich an). Так і „Schimpfwort“ заступив усяку аргументацію і який-небудь річевий зміст. „Агент“ означає в звичайній мові когось, хто заступає (евентуально для матеріяльних користей) чужі інтереси. В усім, що робив „Союз“ досі, не

⁸⁰⁾ Юліян Бачинський.

⁸¹⁾ Так в лапках стоїть в оригіналі.

⁸²⁾ Волод. Левинський.

⁸³⁾ З архіва Юркевича.

найдете нічого, що не впливало би з потреби української справи, нічого, що означило би резигнацію з українського інтересу, в хосен чужого. Можна спорити, чи Союз добре розумів свої завдання — але не можна казати, що він служить не українській але чужій справі та що зрікся власного погляду та власної волі, виконуючи чужу. Про се говорить сильніше як що небудь сей факт, що Союз вже категорично видалений з Австрії,⁸⁴⁾ і коли поведеться спинити та ухилити се видалення, то лишень дорогою дуже рішучої акції з боку „Укр. Головн. Ради“. Так виглядає „агентура“!

Пересилаючи Юркевичу цей лист В. Старосольського, доставлений адресатові аж на початку серпня, приїхавши до Лозанни, *Андрій Жук*,⁸⁵⁾ один з головних діячів Союзу визв. України, додав ще й свого листа (з датою 2. VIII. 1915), де в лагідних, спокійних виразах докоряв Юркевичеві за його „Боротьбу“. — „Ти став жертвою, читаємо в цім листі, власної легкодушности і політичної несеріозности, а почасти також жертвою тих павуків, які, снуючи павутиння

⁸⁴⁾ Див. розділ „Розрив з Австрією“ в цитованій вже нами статі Ол. Скорописа-Йолтуховського: *Мої „Злочини“*, в „Хліборобській Україні“, Збірник II—IV, ст. 210—213.

⁸⁵⁾ Ще 7. II. 1915, з Відня, не знаючи про вихід в світ „Боротьби“, А. Жук писав до Юркевича, остерігаючи його перед виступами проти своїх недавніх товаришів і однодумців: „дуже радий, що розпочинаєш видання органу, хоч може від нього мені й не поздоровиться. Радий тому, що все ж це є робота, активний виступ, а не пасивне вижидання. Думаю, що ти будеш мудрим політиком і візьмеш відповідний тон супроти мнених і дійсних твоїх противників. В усякому разі памятай на нашу розмову перед твоїм відїздом... На моськовських товаришів не дуже покладайся. Приязні від них нікому з нас українців не ждати. Коли зумієш організувати їх виступ на користь української справи, у звязку з заняттям Галичини, зробиш добре діло. Але я не вірю, щоб вони на це зважились і зробили в відповідній формі. (З архіва Юркевича).

на інших, втягнули тебе в брудну, недостойну порядного і серйозного чоловіка історію. Ти *нічого не знаєш*, зовсім не орієнтуєшся ані в людях, ані в подіях.

Говорю це тобі з людського і товариського почуття, яке мимо всіх прикростей і шкід, заподіяних *твоїми руками* для справи нашої і нас особисто, я до тебе маю. Подивись на себе, в якій ти смішній ситуації опинився? А ситуація ця може через якийсь час змінитися на гірше. Я не агітую тебе, нічого від тебе не хочу, тільки перестерігаючи перед дальшим оскандалюванням, — сповняю свій людський обов'язок перед людиною, у якої я крім злого багато бачу доброго, аби потім не нарікав“.

Незадоволений був з 1-го числа „Боротьби“ й приятель та однодумець Юркевича, колишній редактор „Дзвону“ *Волод. Левинський*. Він, як і Юркевич, в кінці 1914 р. переїхав до Швейцарії і оселився в Давосі (Лев. слабував на легені). Левинський стояв у близьких стосунках з групою Леніна, листувався з Зіновєвим, друкував статі в „Соціалдемократѣ“, органі лєнінців.⁸⁶⁾ Одначе перше число „Боротьби“ його обурило. До цього прилучилися якісь особисті непорозуміння, і в кінці березня 1915 р. між Юркевичем та Левинським дійшло до розриву. В своїм листі з дня 28. II. 1915 уже з Женеви Левинський так поясняє причини цього розриву: „Ти, пише він до Юркевича, станув на становищі російської державности, я — української, будучи вірним при тім своєму соціалістичному свідогляду... Мені залежало на тім, щоби „Боротьба“, котрої

⁸⁶⁾ В листі до Юркевича з Давосу 11. I. 1915 він пише, що Ленін в „Соціалдем.“ своєю позицією пішов против загалу рос. с.-д. і стоїть поки що сам — з приводу розмов з Март., Аксельр. і пр. — прийшов я до переконання, що меншевики нам українцям і національному в глибині душі не симпатизують, що Леніна треба піддержати. Той хто буде писати статю „рос. с.-д. і війна“ в „Боротьбі“, повинен це мати на увазі“.

маніфестаційне значіння я цінив, показала себе на висоті моменту і завдань. Але ред. стаття мене глибоко розчарувала. Я побачив, що Ти упертий, сліпий і не відвічальний. Ти хотів показати, що вмієш, і показав... Як се мені не прикро і не болюче, але ми собі чужі. І що найголовніше, наші політичні шляхи розійшлися. Не допускаю, щоб ми могли ще разом колись небудь зійтись. Може підемо навіть *проти себе*".⁸⁷⁾

Не зовсім задоволений залишився з І числа „Боротьби“ навіть П. Дятлов, що стояв найближче в своїх поглядах до Юркевича. В своїм листі з Відня з дня 7. III. 1515 він подає свої уваги і критикує деякі статі „Боротьби“. „В заяві від редакції, пише він, треба було зазначити, що ми боремось за вільну Україну в демократичній республіці Росії, щоб усе було ясно, та щоб усі бачили, що ми стоїмо на ґрунті програми У. С. Д. Р. П.“

Не подобались Дятлову й різкі випадки проти „Союзу визволення України“.⁸⁸⁾ Він пише, що в статі „Союз визволення України“ місто „тільки звичайні агенти австрійського правительства“ треба би було повторити лише „слуги“, або сказати „люде на поведи у австрійського правительства“, бо в дійсности, коли вони й агенти, то незвичайні, а вони себе навіть і взагалі агентами не узнають. Взагалі ця стаття загостро написана... Усім цим Ви даєте зброю в руки російським шовіністам, і Вас охоче цюкуватиме російська буржуазна преса. А Ви ж здається не для неї, а для укр. пролетаріята хотіли писати, для революції на Україні...“ Дятлов знаходив, що і стаття „Українська Соціалдемократія“ написана загостро, і що взагалі „Боротьба“ „дає зброю Меншевикувим *et tutti quanti*“.

⁸⁷⁾ З архіва Л. Юркевича.

⁸⁸⁾ Дятлов сам перебував на службі в „Союзі“ і за свою участь в „Боротьбі“ мав неприємности з боку управи „Союза“.

Він повідомляв, що у Відні „всі лають“ Юркевича за „Боротьбу“, і що Левинський написав туди, що не має з „Боротьбою“ нічого спільного. „Це для мене, додає Дятлов, прикро. Усі розлазяться на всі боки. Так ми ніколи не рушимо з місця.⁸⁹⁾“

Однак Дятлов уважав за потрібне виступити проти В. Левинського, коли той зробив публичну заяву проти „Боротьби“. Він написав „Відвертого листа товаришові Левинському“, подавши його текст хемічним чорнилом на відвороті свого листа до Юркевича з дня 12. VII. 1915. З огляду на те, що в „Листі“ докладно зясовані погляди Дятлова,⁹⁰⁾ які поділяли Юркевич і ще кілька українських соціал-демократів, навожу текст цього „Листа“ в цілості:

„Вашу „заяву“, товаришу, я дістав, порівнюючи давно. Хотів був тоді ж відповісти, але відклав на декілька днів, щоб спокійніше написати. Ось що маю Вам сказати на Вашу заяву.

Т. Рибалка,⁹¹⁾ їдучи звідси, радився зі мною щодо напряму орґану, який він видає з Женеві. Я згожувався з його думками і переймав відповідальність за „Боротьбу“ і на себе. Я читав перші два числа і від-

⁸⁹⁾ З архіва Л. Юркевича.

⁹⁰⁾ Петро Єгорович Дятлов був родом з Новозибківського пов. на північній Чернігівщині і походив з „старообрядчеської“ заможної родини. Вчився в Ніженській гімназії, де зійшовся з українською молодю і, вступивши до Петербургського Політехнічного Інститута, став членом Української Студентської Громади (в 1903—1905 рр.) і РУП. В 1906 р. за те, що був означений як редактор щоденної с.-д. газети „Праця“, яку укр. с.-д. намірялися видавати у Полтаві, був засуджений на рік кріпости. Відбувши цю кару, виемігрував за кордон і оселився в Празі. В час війни переїхав до Відня, став прихильником большевизму, але на Рад. Україну виїхав лиш в 1923 р. З початку дістав високу посаду в комісаріяті народ. освіти у Харькові, але скінчив тюрмою і вилученням з комун. партії. Дальша його доля мені невідома.

⁹¹⁾ Л. Юркевич.

повідая за них, як і т. Рибалка. В своїх листах до нього, указуючи на деякі дрібніші похибки, я все повідомляв його, що й далі підтримуватиму, як зможу, „Боротьбу“.

Одже твердження Ваше, що погляди „Боротьби“ суть особисті погляди „п. Рибалки“ не відповідають дійсності. Розуміється, те, що ці погляди поділяються мною і двома-трьома відомими мені товаришами тут, не робить ще сих поглядів поглядами загалу укр. с. д. Росії. Але Вам, товаришу, як людині ознайомленій з програмою й тактикою нашої партії, безперечно відомо, що погляди „Боротьби“ дійсно відповідають традиціям У. С. Д. Р. П.

Невірним єсть і друге Ваше твердження, що Рибалка становиться на позицію російської державности, маскує свій російсько-українофільський патріотизм і тим іде проти загалу укр. соц.-демократів Росії. Розуміється, коли Ви вважаєте представниками укр. с.-д. загалу Петлюру і К⁰,⁹²) не маскуючих свого патріотизму, тоді Ваше заключення оправдується, бо справді „Боротьба“ йде проти російсько-українофільського патріотизму і робить це з отвертим лицем. Але тоді невірні Ваші предположення до цього виводу.

Будучи соціалістичним органом, вона бореться проти патріотизму і Петлюр, і Алексинського, і Вашого, і усякого иншого. При всім тим вона стоїть на позиції інтернаціонального соціалізму (єсть іще і така позиція, товаришу!), а не російської державности, як Вам здається і як то Ви говорите. Виступати проти царизму, не яко проти режиму соціально-національного гніту, а як проти представника цілої Росії, це значило би перестати бути не тільки соціалістом, але й революціонером взагалі, навіть і демократом, а стати

⁹²) Дятлов має тут на увазі мабуть декларацію „Укр. Живни“ на початку війни, хоч вона й не була підписана імям Петлюри.

націонал-шовіністом. Про те, що й тепер „царизм“ не покриває „сучасної Росії“, свідчить с. д. р. фракція Думи, „Соціалдемократ“ і інше.

Стояти тепер на нашій програмі, після Вашого розуміння, значить бути дїтваком, або реакціонером. Міняти політичну програму протягом дня під впливом настрою, а не оцінки політичного моменту, це не тільки дїтвацтво, це авантюризм. Пристосувати програму до тактики, а не навпаки, це і авантюризм і демагогія. Не давши нової оцінки сучасної політичної ситуації, Ви називаєте те сьогодні реакційним, що вчора вважали за засіб боротьби з реакцією. І робите це тоном дорослої людини, повчаючої дітей. Пара гарячих слів протесту проти вчинків царя і його опричників Вас не оправдують. В „Боротьбі“ і в статі Укр. с.-д. в 33. числі „С.-Д.“ Ви знайдете що найменше такі самі протести.

Ваша теорія, що горожанська війна в Росії, революція, це конче лиш національна революція, бо Росія ще не дозріла, — в значній мірі розхитана вже минулою російською революцією 1905—6 років і може бути цілком повалена будучою революцією. В кожному разі, що до характеру російської революції, Ваша позиція лежить за самим опортуністичним крилом російських соціалістів. І Ви називаєте опортуністами нас, ведущих пропаганду революційно-клясової боротьби, боротьби з війною, котра не несе самостійности нашому народу — це Ви, гадаю я, розумієте, — а нищить не тільки його, але й усі інші народні маси.

Що до політичних ідеалів, то самостійна Україна з російсько-українських земель, як її проголошує З. У. Р., монархічна і церковна, як її уявляє „С. визв. Укр.“, і автономна в можах Австрії, те, за що ведуть тепер боротьбу згадані організації, ніколи не була нашим ідеалом. Вимоги ж навіть демократичної самостійної України Укр. С. Д., ставши з Р. У. П. дійсно

соціалістичною марксістською організацією, зреклася, вважаючи її в межах капіталістичного ладу не тільки практично нездійсненною, але й теоретично шкідливою. Сподіваюся, що перечитавши програму нашої партії, Ви пересвідчитесь в цім.

Що ж лишається з Вашої „Заяви“? Бажання дискредитувати „Боротьбу“? Я розумію, що Вам це тепер здається потрібним, бо дурман ідейної отрави міщанської визвольної війни перенісся й над Вами. Але я сподіваюся, що Ви не тільки не вмерете від цієї отрути, але й взагалі очуняєте і знову дивитиметеся очима соціаліста на сучасний світ з його клясовою структурою й боротьбою. Бажаю, щоб Ви як найскорше прийшли до цього здорового стану, узяли свою „Заяву“ назад і піддержали нашу боротьбу не тільки проти російського, але і проти царизму взагалі, не тільки проти національного, але і проти соціального гніту.

Ваша заява почасти спричинилася до того, що т. Рибалка з 3-го числа перейняв відповідальність за „Боротьбу“ на себе. Але, як і попереду, так і тепер, я однодушно вибраний на посліднім з'їзді нашої партії до Ц. К. її, стоятиму за „Боротьбу“ і підтримуватиму її усіма засобами. Чи підтримає загал укр. с. демокр. Росії нашу „Боротьбу“, чи підтримає її своєю боротьбою ціла укр. робітнича кляса, чи вони підуть за Вами і Вашими новими гаслами, коли Ви їх справді маєте, покаже близька будучина.

Знаю, що лозунги укр. с. д. Росії були завжди близькими укр. робітн. клясі, сподіваюся, що і тепер вона узнає їх своїми і піде старим шляхом клясової боротьби, а не загально-національного співділання, знаючи, на чий млин лле послідне воду.

Бувайте здорові. З товариським привітом

Петро.⁹³⁾

⁹³⁾ З архіва Л. Юркевича.

Окрім Дятлова прихильно поставились до „Боротьби“ зпоміж українців лиш *М. Цеглинський*,⁹⁴⁾ *М. Сисак*⁹⁵⁾ та *Ів. Сіак*,⁹⁶⁾ та ще двоє, які властиво визнавали себе за українців лиш *gente*, самі ж належали до російських лівих організацій і працювали в них; це були *Дмитро Мануїльський*⁹⁷⁾ і *Анатоль*

⁹⁴⁾ Др. Микола Цеглинський (род. 1889 р.), син відомого гал.-укр. драматурга Гр. Цеглинського, писав перед війною в „Літ.-Наук. Вістнику“. В 1915 р. жив у Швейцарії, приятелював з Юркевичем і брав участь у „Боротьбі“, але в кінці 1915 р. посварився з Юркевичем через грошеві справи. В році 1916 виїхав до Америки, де став працювати в українській еміграційній журналістиці. На самому початку війни співпрацював в М. Залізнякам в його організації українських есерів і до Союзу визв. України ставився дуже ворожо.

⁹⁵⁾ Др. Микола Сисак був лікарем в таборі для галицьких виселенців у Імнді. Як видно з його листів до Юркевича, спочував напрямку „Боротьбі“. По війні якийсь час перебував у Празі і потім виїхав на радянську Україну.

⁹⁶⁾ Др. Ів. Сія одним із перших перейшов до большевиків ще в 1919 році і якийсь час займав у їх високі адміністративні посади на Україні.

⁹⁷⁾ Дм. Мануїльський род. 1883 р. в Кремнянецькому пов. на Волині, де його батько був волосним писарем і придбав собі хутір Люторка в Старокостянтинівськ. пов. в 150 десятин. Вчився Мануїльський в Острожській гімназії, де виявляв українські симпатії, товаришуючи з В. Садовським і В. Дідковським, од яких діставав ерупівську літературу. В 1903 р. вступив до петерб. унів. на юридичний факультет. В 190 р. став членом большевицької фракції рос. с.-д. партії; за першої революції брав участь у кронштадському повстанні і був висланий до Архангельської губ., звідки утік до Києва а потім за кордон і жив довгий час у Парижі. В 1915 р. став членом редакції „Нашего Голоса“, але вже весною того самого року через хворобу (туберкульоз) мусів переїхати до Швейцарії. В 1917 р. виїхав на гроші гр. Мих. Тишкевича (який допомагав йому матеріально, бо Мануїл. дуже бідував на еміграції) до Росії, де зразу зайняв видне місце у большевиків. Літом р. 1918 разом з Хр. Раковським вів у Києві переговори про мир з Українською Державою. По повероті до Москви раз-у-раз займав високі посади в большевицьк. уряді. Між инш. в 1921 р. був у Києві головою суду над В. Голубовичем, Ол. Жуковським та іншими українськими есерами.

Дівільковський.⁹⁸⁾ З них Мануїльський дуже спочував „Боротьбі“, хвалив її на сторінках „Наш. Слова“ і притягнув Юркевича до співробітництва в „Нашому Слові“, а сам писав до „Боротьби“.

Пересилаючи 27. II. 1915 ще з Парижу в імени редакції „Н. Слова“ листа до Юркевича, в якому сповіщав, що редакція дістала ч. 1. „Боротьби“ і відозву Ц. К. У. С.-Д. Р. П., та що в одному з найближчих чисел „Н. Слова“ ця відозва буде надрукована, Мануїльський разом із тим повідомляв Юркевича, що редакція „Нашого Слова“ охоче друкуватиме його статі в українській справі, а як що ці статі девчому розходиться з поглядами Юркевича, то вони будуть розміщені в дискусійному відділі. Лист писаний був російською мовою і підписаний літературним псевдонімом Мануїльського „Ив. Безработный“.

До цього офіційного Мануїльський додав ще й приватного листа українською мовою, підписаного вже справжнім його іменем. Ось той лист (подаю без змін в правопису):

„Дорогий Товаришу, Ваша „Боротьба“ зробила найліпше вражіння на нас усіх. Хтів сам написати привіт Вашій газеті, але відобрали статтю від жєневського товариша і надрукували єї.⁹⁹⁾ Ваш поклик до російського інтернаціонала ми надрукуєм через кілька днів. Коли знайдете вільну минуту(,) подайте вісточку о собі. Я особливо був би рад(,) коли би Ви написали нам статтю по українському питанню. Вибачайте за граматичку(.).

Щиро витаю Вас Ваш Д. Мануїльський“.¹⁰⁰⁾

⁹⁸⁾ Анатоль Дівільковський, род. 1873 р., скінчив київський університет, належав до соціал-демократів меншевиків „плекхановської групи“.

⁹⁹⁾ В ч. 27. „Наш. Слова“ з дня 28. II. 1915 розміщено статтю „Голось українской С.-Д. Р. П.“ з приводу ч. I. „Боротьби“ з похвалами за її виступ проти „Союза визволення України“ за підписом „В. П—ій“.

¹⁰⁰⁾ З архіва Л. Юркевича.

З того часу між Юркевичем у Мануїльським зав'язується жваве приятельське листування. Треба зазначити, що російська соціал-демократична еміграція в перші роки війни поділялася головню на три групи. Одна, під проводом В. Леніна, обстоювала необхідність мілітарного погрому Росії; це були т. зв. „пораженці“, що належали до большевицької фракції с.-д. партії і своїм органом мали газету „Соціал-демократ“. Друга група була проти такого погрому Росії; до неї належали Г. Плеханов, Л. Дейч, Іда Аксельрод та ин. Нарешті була третя група, що складалася з людей, які були не однакових поглядів на становище, яке мусила б зайняти соціал-демократія до війни; тут були і меньшевики і большевики; лідером цієї групи були Л. Троцький і Л. Мартов; належали до неї, між ин., Хр. Раковський, К. Радек, Антонов-Авсеєнко, Ю. Ларін та А. Коллонтай. Ця група видавала в 1914 р. в Парижі газету „Голось“, але її на ч. 108 французька влада закрила. Тоді з днем 29 січня 1915 р. почали видавати „Наше Слово“, в якому одним з членів редакції був Дм. Мануїльський. З початку його імя стояло, як фактичного редактора, а коли він виїхав до Швейцарії, то не переставав брати в газеті як-найблизчу участь. „Наше Слово“ проіснувало до кінця 1916 року, коли його закрила французька влада.

Вже в „Голосі“ Мануїльський виступав проти „Союзу визв. України“. В „Наш. Слові“ в ч. 6 появилася його стаття „Въ идейномъ смятеніи“, так само з різким осудом діяльності „Союзу“, як організації, що прикриваючись, мовляв, соціалістичними гаслами, на ділі провадила націоналістично-шовіністичну діяльність за гроші Австрії і Німеччини та на їх користь. Одначе і Мануїльського обурив виступ Алексинського в „Современномъ Мірѣ“ і той ужиток, який він зробив з статей „Боротьби“. В картці до Юркевича з

14. V. 1915 Мануїльський запитує: „Чи бачили Ви „Современный Міръ“, яку нікчемну патріотичну експлуатацію зробив з „Боротьби“ та „Голоса“ п. Алексинський?“ В картці з дня 22. V. 1915 він пише знову: „Яку гадливу і підлу справу робить Алексинський. Це вже не еволюція, а ренегатство, мене воно дуже пришибло“.

Мануїльський в своїх перших листах до Юркевича раз-у-раз запевняє його, що „Наше Слово“ нічого не друкуватиме проти „Боротьби“, не порозумівшись наперед з Юркевичем, і все запрошує його дати статтю про українське питання до „Н. Слова“. І Юркевич дійсно дав статтю: „Украинській вопросъ и война“, надруковану під його звичайним псевдонімом „Л. Рибалка“ в чч. 91 (18. V. 15) і 98 (27. V. 15). В цій статі Юркевич різко докоряє „українській буржуазії“ за її наче б то сервілістичну політику що-до царського уряду. Він осуджує „Украин. Жизнь“ і „Ряду“ за їхні декларації на початку війни, в яких було заявлено, що українці повинні бути лояльні що-до російської держави. Цю лояльність українців поясняє Юркевич тим, що „современное украинское буржуазное движеніе, развивающееся уже свыше ста лѣтъ, всегда въ общемъ отличалось необыкновеннымъ лоялизмомъ по отношенію къ царизму“. Він запевняє, що українська буржуазія тішилася з того, що уряд приборкав в 1907—1908 роках український соціалістичний рух, та що в ці роки реакції „пришелъ праздникъ на улицу украинскаго буржуазнаго движенія“, і замість домагань автономії тепер українська буржуазна інтелігенція із захопленням віддалась культурно-просвітній праці, про яку тільки вона й марила. Статтю Юркевича дуже пошарпала французька цензура, залишивши в ній багато білих плям.

Мануїльському статі Юркевича і в „Н. Слові“, і в „Боротьбі“ дуже подобались, і він і в листах, і в

своїх власних статях у „Н. Слові“ заохочував Юркевича триматись все тої самої лінії. В ч. 157 (5. VIII. 1915) появляється його стаття „Объ украинскихъ марксистахъ“, в якій він вихваляє „Боротьбу“ і різко осуджує „Союз визв. України“. В продовженні цієї статі в ч. 158 він дає докладний огляд перших трьох чисел „Боротьби“ і нападає на „українську буржуазію“ в тім самім тоні, що й Юркевич. В одній з своїх карток (з дня 11. VII. 1915) до Юркевича пише Мануїльський, що йому дуже вподобалася відповідь „Боротьби“ („Партійний порахунок“, 1915, ч. 3.) на статі Алексинського, що він читав цю відповідь Луначарському, і той також знайшов, що стаття „дуже добра і не без юмору“.

Піддержуваний морально Мануїльським та ще 2—3 українцями, які ворогували з Союзом визволення України більше з причин особистих, продовжував Юркевич вести свою „Боротьбу“ й далі в тім самім дусі ніби то інтернаціонального соціалізму, а в дійсності — виступаючи проти українських національних змагань у Росії та по-за її межами.

В ч. 4. (вереснь 1915) він друкує „Маніфест міжнародньої Конференції 5—8 вересня 1915 р. в Ціммервальді“, даючи від себе прихильний коментарій. Продовжує воювати з Союзом визвол. України, відповідаючи на оголошений Союзом протест „По поводу статьи Г. Алексинскаго въ „Современномъ Мірѣ“ друком двох листів до редакції „Боротьби“: один — грузинського с.-д. Б. Теклателі і другого, за підписом S. (Самбуа), члена Царьгородської групи Р. С. Д. Р. П.; обидва виступають проти діяльності Союзу в Царьгороді. До ч. 4. додано окремий на чотирі сторінки листок „О Союзѣ освобожденія Украйны“, де доводиться, що Союз — „агентурная організація правительствъ центральныхъ государствъ“.

Ч. 5 (листопад 1915 р.) починається невеличкою заміткою „Вістки з України“, де заявляється про „партійну конференцію“, яка відбулася на Україні і яка висловила свою повну згоду з напрямом „Боротьби“. Далі йде стаття „Прошацька політика“, де висміюється делегація українців (Ф. П. Матушевський, С. Ф. Русова і С. В. Петлюра), яка подала 14. IX. 1915 міністру народньої освіти гр. Ігнат'єву меморандум в справі української школи. В статі „Самостійництво чи автономія?“ Юркевич виступає проти самостійності України, заявляючи, що досить буде „демократичної автономії України в російській демократичній республіці“. Ті самі думки висловлюються в статі „Надії й обіцянки“. Для підкріплення своїх думок покликається автор на Драгоманова, цитуючи ті уступи з його писань, де він говорить про безґрунтовність і безвиглядність українського політичного сепаратизму від Росії („під кожною фразою Драгоманова ми підписуємось!“ — заявляє він), називає стремління до самостійності за сучасних обставин „божевіллям“ і знову відхрещується від „буржуазного націоналізму“. Три замітки („З союзницької преси“, „Самостійники“ і „Здобутки“ присвячені всі виступам проти Союзу визвол. України.

Вперте доктринерство Юркевича, нерозуміння ним обставин і настроїв на Україні привели помалу до того, що він втратив симпатії декого з своїх приятелів і однодумців на Україні, які з початку, треба думати, через незнання дійсного стану річей по той бік воєнного фронту і через упередженість до ідеї самостійності України готові були солідаризуватися з „Боротьбою“. Треба зазначити, що на початку війни українські круги в Росії були дуже мало поінформовані про Союз визволення України; інформації про акцію українських емігрантів за кордоном, привезені М. Грушевським в жовтні 1914 р. і переказані ним

Раді ТУП'а у Києві,¹⁰¹⁾ були неприхильні до цієї акції. Лиш помалу, коли вже почали доходити вісти через полонених галичан, коли одержано деякі видання Союзу, і коли Євген Голицинський двічі побував за кордоном в 1916 році, висланий групою українських соціал-демократів в Росії, первісні упередження проти діяльності Союзу почали розвіюватись. Відомости про діяльність українських січових стрільців і про українські військові формації з полонених російської армії підносили дух в українських кругах, а погром російської армії літом 1915 року і вигнання москалів з Галичини вплинули ще більш підбадьорююче. З осені 1915 р. в цілій Росії почалася зміна настроїв: нездарність уряду, виявлена в слабій підготовці до війни і в невмілому її веденні, поклала край „Божому миру“ російського громадянства з урядом; земські і муніципальні організації (Союзи Земств і Міст) стали забирати до своїх рук діло технічного й санітарного обслуговування армії, Державна Дума заговорила знову різкою мовою, осудивши, між иншим, і політику уряду в Галичині, назвавши її устами П. Мілюкова „європейським скандалом“. Заговорила на ці теми й преса. Все це впливало на настрої українських кругів, які почали робити спроби активної політики в союзі з поступовими елементами російського громадянства. Винниченко, який ще на початку 1915 року наче б то солідаризувався з Юркевичем, як видно з його листів, які я навожу низче, з кінцем 1915 року бере живу участь в „Украинской Жизни“ і містить у ній статі, що з ними Юркевич уважав потрібним різко полемізувати.

Сидячи в Женеві й обертаючись в тіснім колі російських емігрантів-соціалістів, одрізаний од регуляр-

¹⁰¹⁾ Про це засідання Раді ТУП'а я розповів докладніше в „Моїх споминах про недавнє-минуле“, ч. 1, Львів 1923, ст. 27-29.

них звязків з Україною, Юркевич, видко, не розумів обставин, в яких опинилося українське громадянство в Росії, не розумів його настроїв і вперто товк своє про якусь „покору українських міщанських партій перед царатом“. Він не хотів зрозуміти, що своїми виступами проти Союзу визв. України і проти орієнтації австрійських українців на центральні держави він лив воду на млин ворогів українства. В ч. 6. „Боротьби“ (березень 1916) він друкує статтю „Шкільна кампанія“, де виявляє крайнє нерозуміння обставин українства в Росії і повну плутанину думок. Як відомо, з осені 1915 року українське громадянство, використовуючи певну розгубленість російського уряду після літнього погрому на фронті і відродження опозиційних настроїв у цілій Росії, розинуло кампанію за українську школу — в пресі, в земських та міських установах, на ріжних громадських з'їздах, нарешті — звертаючись безпосередньо до уряду (згадана вище шкільна делегація). В цій кампанії взяли як-найживішу участь М. Грушевський (сидячи на засланні) і В. Винниченко — статтями в „Українській Жизни“, „Рѣчи“ й „Русскихъ Вѣдомостяхъ“. Ця кампанія принесла й певний успіх, який мав, звичайно, більш моральне, ніж практичне значіння, — наприклад, міністр освіти Ігнат'єв дав дозвіл на приватну українську гімназію в Києві, що в тодішніх обставинах мало велике принципове значіння. Юркевич у своїй статі виступає проти шкільної агітації, бо, мовляв, „ключ „національної школи“ може ослабити демократичні й бойові позиції української школи і взагалі національних вольностей“ (?!). Статтю Винниченка „Незгаслий вогонь“, надруковану в ч. 8—9 „Укр. Жизни“, де автор гаряче закликав українське громадянство до активності на культурно-національному полі, називає Юркевич „рабсько-національною теорією“. Так само обурюється він і проти попередньої статі Винниченка „Українська орієнтація“ в ч. 7. „Укр. Жизни“.

В останнім 7. числі „Боротьби“ (вересень 1916 р.) у статі „Скок на сорок літ назад“ Юркевич гірко плачеться над занепадом „чистоти українського руху“, нарікає на „культурництво“ Грушевського і Винниченка, яке одкидає, мовляв, українство на сорок літ назад; причину всього цього лиха вбачає він в „тяжкій кризі“, котру переживає тепер український соціалізм, і яка „становить ганебний по своїм проявам відгомін розкладу всього соціалістичного інтернаціоналу“. Він потішає себе лиш надією, що „українське робітництво обере собі нових і чесніших провідників“, ніж ті, що довели його до цієї кризи.

Він лишається сам вірним ідеї інтернаціонального революційного соціалізму і в тім самім ч. 7 „Боротьби“ друкує статтю І. Безробітного (Д. Мануїльського) „Державний патріотизм та Цімервальд“, в якій заявляється солідарність з постановами 2-ої міжнародньої соціалістичної конференції, що відбулася в Кінталю в кінці квітня 1916 року. У своїй власній статі (за підписом Л. Рибалка) „Про другу міжнародню соціалістичну конференцію“, Юркевич висловлює задоволення з того, що деякі постанови конференції, а особливо та, де говориться, що „пролетаріят повинен одкинути всі, роблені під прапором визволення поневолених націй спроби створення ніби незалежних, а в дійсності нездатних до життя держав“, — що ця ухвала зовсім сходиться з думками, які були висловлені в докладі самого Юркевича, надісланім від „Боротьби“ „L'Ukraine et la guerre“.¹⁰²⁾ При цій нагоді він полемізує з Леніним, який обстоював „право кожної нації на самовизначення“, а що до України спеціально,

¹⁰²⁾ Цей доклад був виданий окремою брошурою під назвою: L. Rybalka, L'Ukraine et la guerre. Lettre ouverte à la 2-me conférence internationale, tenue en Suisse en avril 1916 par la Rédaction du journal „Borotba“ Genève 1916, S. 37, 16°.

то визнавав її право на відділення від Росії і на політичну самостійність.¹⁰³) Юркевича спеціально дратувало, що Ленін в своїй статі „Соціал-шовинизм и самопредѣленіе націй“ (надрукованій первісно по німецьки в ч. 2. журналу „Vorbote“ 1916 р., а потім в ч. 1. „Сборника Соціал-Демократа“, виданого в жовтні 1916 р.) зарахував Юркевича до „довольно откровенныхъ слугъ буржуазіи, защищающихъ аннексії во имя того, что имперіализмъ и политическая концентрація прогрессивны, и отрицающихъ яко бы утопическое, иллюзорное, мелко-буржуазное и т. п. право на самопредѣленіе“. В иншім місці своєї статі Ленін зве Юркевича „опортуністом“.¹⁰⁴) Так само опортуністом називає він Юркевича і в другій своїй статі, опублікованій в тім же таки ч. 1. „Сборника Соціал-Демократ“.¹⁰⁵) Юркевич, обурений цими словами, бачить в них „новий приклад безцеремонности Леніна“ і каже, що в його устах „ідея національної держави служить нині тільки демагогічним средством для одурювання поневолених народів“, протестує проти ленінської формули про „право народів на самоозначення“ і закидає Леніну непослідовність: мовляв, колись він сам ви-

¹⁰³) Ленін мав у кінці 1914 р. відчит у Цюріху на тему „Війна і соціалдемократія“. Як каже кореспондент „Вістника Союза визволення України“ (ч. 3-4, 1915 р. 30.XI, ст. 15-16), Ленін заявив у своїм відчиті, що „інтереси інтернаціонального пролетаріату, а московського особливо вимагають, щоб Україна мала свою державну самостійність“. Він обурювався тим, що „в цій війні (світовій) буржуазна преса багато кричить про зруйнування Бельгії, але всі мовчать про зруйнування прекрасної України, наче б то кров українця-селянина не така червона, як бельгійського буржуя“. І далі він різко осуджує московське варварство в Галичині й звірське руйнування здобутків українського культурного життя. Цю статтю „Вістник“ відзначає як одинокий голос з російського соціалістичного табору в обороні українства проти Мвскви.

¹⁰⁴) Див. *В. И. Ленин, Сочинения*, т. XIX, Москва—Ленинград, 1929, ст. 44.

¹⁰⁵) *Ibidem*, ст. 271.

ступав проти самостійницьких стремлень польських соціалістів, а тепер обстоює самостійництво навіть українців. Видко, зачеплений за живе словами Леніна, Юркевич вважає потрібним ширше спинитись над гаслом самостійности України і зясовує ще раз своє до нього відношення:

„Ми не вороги ідеї самостійности України. Але питання про нашу державну самостійність може повстати лиш тоді, як будуть розбиті кайдани царської неволі і російського державного централізму, коли Україна відродиться та піднесеться до такої височини горожанської свідомости, як от приміром Ірландія, коли українська демократія зрозумів всю реакційність того, що зветься „російська імперія“. Але тепер, доки навіть українське друковане слово заборонене, доки Україна позбавлена найменших горожанських вольностей і піддана необмеженій русифікації, для української демократії немає иншого виходу, як боротися разом зо всіма працюючими масами Росії проти всіх чорних царських і імперіялістичних сил. І наші російські товариші тільки тоді дійсно виявили би себе справжніми інтернаціоналістами, коли б їх організації і преса на Україні признали разом з нами необхідність боротьби за визволення нашого народу, і щоб вони разом з нами при кожній нагоді давали одсіч проявам національного поневолення. І коли б це сталося, ми тоді говорили б до них, як до рівних, як до братів. Але тепер, відограючи русифікаційну роль на Україні, російські товариші і їх проголошення права націй на самоозначення тільки компромітують в наших очах ідею інтернаціональної соціалістичної солідарности. Українська соціал-демократія приняла на своєму установчому з'їзді постулат демократичної автономної організації, як средства для здійснення свого окремого національно-політичного домагання. Від цих своїх засад вона не відступила і не відступить“.

Здається, ця довга тирада не вимагає ніяких коментарів: повна плутанина думок і понять, внутрішні протиріччя і самозаперечення виступають в ній надто виразно і можуть бути пояснені справді хворобливим станом Юркевича: очевидно хвороба, що незабаром мала звести його в передчасну могилу, робила вже своє діло. На тих, хто знав дійсний стан річей і розумів, що має діло з явищем патологічної натури, писання Юркевича робили пригноблююче вражіння, що видко хоча б з вище наведених листів до нього його приятелів і знайомих.

Спільника і прихильника знайшов собі Юркевич ще лиш в особі Л. Троцького-Бронштайна, та й то виключно на ґрунті їх спільного ворожого відношення до Союзу визволення України. На ґрунті цього ворогування до Союзу між Юркевичем і Троцьким зав'язалося листування. В картці до Юркевича з дня 30. VI. 1915 пише Мануїльський, що вислав „Вістник Союзу визволення України“ Троцькому, і що той „напевно дасть відповідь“ (правдоподібно на сторінках „Нашого Слова“). Можливо, що „Вістник“ був пересланий Мануїльським з доручення самого Юркевича. В його архіві збереглися два листи Троцького до Юркевича, які ми тут наводимо в цілості, щоб показати, що саме вязало до купи всеросійського інтернаціоналіста з українським. Юркевич, видко, звертався до Троцького в справі якогось виступу проти „Союзу“ і пропонував якийсь „громадський“ чи третейський суд над його діячами. Про це якраз і пише Троцький в своєму першому листі до Юркевича:

Уважаемый Товарищъ,

Я разумѣется готовъ оказать Вамъ необходимое содѣйствіе для выясненія фізіономіи „Союза Визволенія Украйны“, но мнѣ не вполнѣ ясна цѣль предложенія Вами общественнаго суда, тѣмъ болѣе какогo-либо *тре-*

тейскаго суда. Я въ своей замѣткѣ въ „Голосѣ“, Вы въ „Боротьбѣ“ сдѣлали заявленіе о томъ, что Союзъ является агентурой австрійскаго генеральнаго штаба. Украинскіе буржуазные патріоты австрійской оріентаціи съ полнымъ правомъ могутъ считать, что въ такой характеристикѣ нѣтъ ничего оскорбительнаго. Для нихъ въ концѣ концовъ дѣло идетъ о блокѣ съ правительствомъ, его военнымъ аппаратомъ и его кассой. Принципіальные польско-украинскіе социаль-патріоты, типа Дашинскаго или Ганкевича, имѣютъ опять таки право „не стыдиться“ своего интимнаго союза съ военной властью. Если тѣмъ не менѣе политики такого сорта сочли бы себя оскорбленными нашими разоблаченіями, ихъ дѣло было бы вызвать насъ на судъ, при чемъ я съ своей стороны категорически отказался бы отъ суда съ этой буржуазно-націоналистической организацией („С. В. Укр.“), такъ какъ судъ долженъ былъ бы разбирать вопросы о томъ, что политически допустимо и что недопустимо, а здѣсь у насъ съ ними нѣтъ никакой общей почвы.

Дѣло могло бы развѣ еще касаться только тѣхъ авантюристовъ и прощальгъ изъ бывшихъ членовъ російской социалдемократіи, вродѣ Миколы Троцкаго, Баска или Скорописа, которые засѣдаютъ въ вѣнской полиціи или на австрійскомъ автомобилѣ въѣзжаютъ въ пріемную къ турецкому визирю. Но я считалъ бы прямо-таки ниже достоинства вызывать этихъ людей на какой бы то ни было судъ. Что должно собственно составлять предметъ разбирательства суда: потому ли эти субъекты получаютъ деньги, что у нихъ австрофильская оріентація, или же у нихъ австрофильская оріентація потому, что имъ дали деньги? Что у нихъ имѣются австрійскія деньги — для доказательства этого не нужно вѣдь никакого суда. А съ другой стороны никакой судъ не сможетъ формально доказать, что побудительной причиной операцій Баска является

подкупъ, а не пламенный національный идеализмъ.

Вотъ почему вся затѣя съ судомъ мнѣ кажется не весьма цѣлесообразной. Во всякомъ случаѣ Вамъ слѣдовало бы заранѣе точно формулировать — для себя и для тѣхъ, на кого Вы хотите опереться — *кого именно Вы вызываете на судъ и какіе вопросы предлагаете на разсмотрѣніе суда.* Я съ своей стороны, повторяю, готовъ буду свести Васъ съ тѣми кавказскими товарищами, которымъ дѣлались соблазнительныя предложенія (возможно, впрочемъ, что Вы сами ихъ знаете), можно будетъ также получить изъ Константинополя подробныя свѣдѣнія о сношеніяхъ Баска съ великимъ визиремъ.

Я запоздалъ нѣсколько со своимъ отвѣтомъ, такъ какъ отлучался изъ Парижа.

Съ товарищескимъ привѣтомъ

Троцкій.

II/V 1915

Paris.

25/VII 1915

Paris.

Уважаемый Товарищъ,

Ваше письмо въ одной своей части поразило и обезпокоило меня. Вы пишете, что Ленинъ относится къ „Боротьбѣ“ несочувственно, и прибавляете въ скобкахъ „почему?? — не знаю“... Это несочувственное и даже враждебное, какъ вытекаетъ изъ Вашихъ дальнѣйшихъ словъ, отношеніе представляется мнѣ совершенной загадкой, и притомъ тревожной.

Долженъ Вамъ сказать, что Ваши „Украинскія статьи“, присланныя для Нашего Слова (вѣрнѣе одна большая статья) очень понравились мнѣ и по замыслу и по выполненію, но меня чрезвычайно безпокоилъ и безпокоитъ одинъ моментъ Вашей статьи — это

политическая спекуляція на пораженіі Россіи. Я ни въ какомъ случаѣ и ни въ какомъ смыслѣ не считаю допустимымъ въ настоящій моментъ для соц.-демократіи принять такую постановку вопроса, которая представляетъ изъ себя вывороченный на изнанку націонализмъ, ищущій по необходимости дополненія въ видѣ націонализма со знакомъ плюсь. И Ваша точка зрѣнія, сближающая Васъ съ Ленинымъ, отдѣляетъ Васъ этимъ отъ „Нашего Слова“, гдѣ всѣ мы, не смотря на извѣстные раздѣляющіе насъ оттѣнки, всѣ принципиально отвергаемъ возможность вырывать вопросъ о побѣдѣ или пораженіи Россіи изъ общей міровой связи, ставить классовыя или національныя потребности русскаго или украинскаго пролетаріата въ связь съ ожиданіемъ результатовъ этого пораженія и прямо или косвенно санкціонировать украинофильскій авантюризмъ Баска и др. и, что еще важнѣе, соціал-милитаристическую позицію нѣмецкой и австрійской соц.-демократіи, которая, вѣдь, потому и поддерживается свои правительства, что пораженіе Россіи есть „меньшее зло“... Повторяю, я считалъ и считаю эту позицію очень ошибочной и чреватой всякими опасными послѣдствіями. Но именно потому, что эта позиція сближаетъ Васъ съ ленинцами, мнѣ представляется совершенно необъяснимым, на первый взглядъ, враждебное отношеніе Ленина къ Вашему изданію. Но то обстоятельство, что Ленинъ, по Вашимъ словамъ, хочетъ противъ Васъ выступить въ такой формѣ, которая поддержитъ галиційскихъ авантюристовъ, показываетъ мнѣ, что можетъ быть Ленинъ сдѣлалъ изъ общей съ Вами позиціи („пораженіе Россіи — меньшее зло“) такіе выводы, отъ которыхъ Вы въ ужасѣ отшатываетесь, когда обличаете Баска и всю эту братію. Ленинъ — человекъ способный доходить до конца въ своихъ политическихъ построеніяхъ. Если пораженіе Россіи есть на-

именное зло, то все, что содействуетъ этому поражению, есть относительное благо. Отсюда, исходя не изъ интернаціональныхъ уже, а чисто національныхъ интересовъ (прикрытыхъ утрированнымъ интернаціонализмомъ) Ленинъ можетъ покрывать и поддерживать всякую работу, облегчающую поражение Россіи. А такой работой является дѣятельность союза освобожденія Украйны и др. Ясно, въ какой мѣрѣ та или другая связь Ленина съ украинскими авантюристами скомпрометировала бы російскую соц.-демократію въ цѣломъ. Вотъ почему, говорю я, Ваше сообщеніе показалось мнѣ въ высокой степени тревожнымъ. Если у Васъ есть какія-либо болѣе опредѣленные данныя на счетъ отношенія Ленина къ Баску, то сообщите ихъ пожалуйста мнѣ для дальнѣйшей ориентаціи.

Я былъ бы Вамъ очень благодаренъ, если бы сообщили о Вашемъ отношеніи къ Нашему Слову въ цѣломъ и къ отдѣльнымъ его отдѣнкамъ, поскольку они появляются на страницахъ нашего изданія. Безработный прислалъ большую статью о „Боротьбѣ“ и объ украинской соц.-демократіи вообще. Статья очень интересна и хорошо написана. Редакція уже приняла ее и напечатаетъ въ ближайшемъ будущемъ.

Крѣпко жму Вашу руку и желаю всего хорошаго.

Вашъ Троцкій.

Rue du Quet, 19. Sevres (S.-O.)¹⁰⁶

Великого прихильника, головою на ґрунті виступів проти „Союза визв. України“ знайшов собі Юкревич в особі Самбуа з Софії, який стояв у тіснім звязку з болгарськими та румунськими соціялістами (Хр. Раковським, Арборе та ин.), уважав себе за большевика, листувався з Леніним і пеклом дихав на „Союз“,

¹⁰⁶) З архіва Л. Юркевича.

стараючись де тільки можна очернити самий „Союз“ і його діячів, головню Меленевського. З його листів, писаних (рос. мовою) літом 1915 р., видно, що він завзято поборював „Союз“ серед балканських соціалістів, а особливо в Болгарії, де „Союз“ мав своїм представником дра Льва Ганкевича. Прихильно поставилась до „Боротьби“ соціал-демократична „Идейная группа Впередъ“ в Женеві, яка заснувала літом 1915 р. свій орган „Впередъ“. В імені редакції звернувся до Юркевича В. Полянський з пропозицією обміну оголошеннями і заявляючи, що „Боротьбу“ мы привѣтствуем, как новый интернационалистский орган, и желаем ей широкаго распространения“. І справді, „Впередъ“, що мав антиленінський напрям, умістив у ч. 6 за дня 1.ІІ.1917 дуже прихильну рецензію на брошуру Л. Рибалки (Юркевича) „Русские социал-демократы и национальный вопрос“ (Іздание „Боротьбы“, Женева 1917).

IV.

Ми не знаємо точно, чому саме Юркевич припинив видання „Боротьби“ на 7. числі. Дуже можливо, що причиною були матеріальні труднощі, але безперечно Юркевича пригнічувало й те обурення проти його „Боротьби“, яке він зустрів з боку земляків. Помалу з ним розходились і поривали ті, що зпочатку ставились до його підприємства з „Боротьбою“ прихильно і навіть були його особистими приятелями. Вже було згадано, що він розійшовся, і то дуже різко, з В. Левинським. Далі наступив розрив з М. Цеглинським і Ос. Безпалком. Безперечно мусів наступити розрив з В. Винниченком, давнім особистим приятелем Юркевича. Війна захопила Винниченка у Катеринославі, де він проживав нелегально. Звідти в кінці

1914 р. Винниченко переїхав до Москви, так само нелегально. У Москві Винниченко випадково зустрівся з сестрою й матіррю Юркевича й довідавшись від них його адресу, зараз же написав до нього. В архіві Юркевича збереглися три листи Винниченка і одна картка, уривки з яких я низче навожу. Але безперечно, листування й саме приятелювання мусіло урватись по тому, як Юркевич на сторінках „Боротьби“, як ми бачили, різко осудив статі Винниченка, друковані на сторінках „Украинской Жизни“, назвавши його заклик до орієнтації на власні сили „рабсько-національною теорією“. Перший лист Винниченка до Юркевича, висланий з Москви, має дату 22 грудня 1914 р.:

„Мій дорогий-дорогий! Сідаю писати листа до тебе, а сам не знаю що писати, як писати і чи писати взагалі. Бо хто його зна, чи дійде цей лист до тебе. Та й коли він дійде? — Я перед самою війною написав тобі листа і послав його разом з грошима у Л. Але вийшло оповіщення про війну, і той лист мені повернули через кілька днів. Багато цікавого я писав там тобі і страшно жалкував, що не встиг він попасти в твої руки. Між инчим писав про виступ того поганця, твого літературного вихованця, а також про те, що ми зробили були вже все, щоб реагувати на його (зовсім так само, як і ти!) Ну, не вдалось! Все війна. В Катер(инославі) ми жили до октября. Потім на два тижні поїхали до пана,¹⁰⁷⁾ а далі в Москву, де й гадаємо прожити довший час. Р.¹⁰⁸⁾ тримала іспити, всі крім одного витримала, а того одного має тримати в февралі. Поки що, здається, матиме посаду тут. — От це зверхні факти й події нашого життя. Розуміється, оповідання про внутрішні було б ціка-

¹⁰⁷⁾ Є. Х. Чикаленка.

¹⁰⁸⁾ Розалія Яковлевна, дружина Винниченка.

віще, та хто ж знав, чи дійде й сей лист. — Козлик¹⁰⁹⁾ у Харькові і робить собі далі, наче нічого з ним не було. Такі бадьоренькі листи пише, що біда. Мих. Серг. заслаб і його недавно одвезли в лукьяновську санаторію.¹¹⁰⁾ Нічого особливо серйозного у його не знаходять лікарі, але вважають потрібним змінити умови його життя. (Він недавно вернувся з закорд.) Ну, ще про кого тобі написати? Пан сидить без діла, бо через війну діло його припинилось. Взагалі всякі такі комерційні діла припинились, ледве-ледве животіє тільки підприємство Мих. Серг.¹¹¹⁾ — Я вже не міг видержать і рішив написати тобі, хоч майже не маю надії на те, що дістанеш цього листа. Але так скучив за тобою, мій хорошій, що просто нїт сил — можності! Слово дає! От коли б ти написав хоч трошки про себе. Як живеш, що робиш? Мабуть, ходиш в бібліотеку? Здійснилась твоя негасима мрія? Молодчина, коли часу не гаїш і готовиш роботи. Не вік же буде війна, колись кінчиться. А ти тоді і вступиш з ними. Правда? Мені пиши на Ал. Афр.¹¹²⁾ Р. часом буває там, і мені передадуть чи перешлють твого листа. Як тільки можливо листуватись!

Цілуємо тебе обоє гаряче од всеї душі. Чуєш? Коли знаєш, де Левіні,¹¹³⁾ то вітай його від нас сердечно-сердечно.“

Цей лист дійшов по призначенню. Тимчасом Юркевич прислав матері листа, і тоді Винниченко знову

¹⁰⁹⁾ Юрій П. Тищенко.

¹¹⁰⁾ Мова про арешт М. Грушевського 28.XI. 1914 у Києві, перевезення його до Лукіяновської тюрми і правдоподібне заслання.

¹¹¹⁾ Очевидно тут мається на увазі Українське Наукове Товариство в Києві, де головою був М. Грушевський і яке одне з українських установ не було закрите.

¹¹²⁾ Александра Африкановна, мати Юркевича, яка перебувала тоді з двома дочками у Москві.

¹¹³⁾ Вол. Левинський.

написав до його, на цей раз російською мовою (12/25 січня 1915 р.). В своїм листі він повторює звістку про арешт Грушевського, а також про те, що з війною партійне життя завмерло. 5/XI.1915 р. Винниченко написав до Юркевича картку — приватного характеру, про здоровля, про лікування, прохав присилати швейцарські газети на адресу сестри Юркевича, а „Симону Вас. (Петлюрі) не нужно, онъ равнодушень“. В тій ж картці є згадка, що Петлюра дістав од Юркевича листа і був тому дуже радий.

1 грудня 1915 р. Юркевич одержав листа від Винниченка, писаного на газеті олівцем між оповісток. Видко, що між ними встановилося більш-менш постійне листування. В цім листі Винниченко пише більш одверто, ніж в першому листі. Він повідомляє, що йому невідомо, за що посварився Юркевич з Левинським, і що він писав до Левинського про „наш погляд на ваші позиції й отверто сказав йому, що всі стоїмо на твоїм боці“.¹¹⁴⁾ Отже виходить, що Винниченко, принаймні зпочатку, спочував поглядам „Боротьби“, хоч помилявся, що „всі“ (треба думати — українські соціал-демократи в Росії) ті погляди поділяли. Далі Винниченко пише: „Я з Козл. почав вида-

¹¹⁴⁾ Винниченко помилявся: українська студентська молодь, серед якої зпочатку справді були деякі симпатії до „Боротьби“, далеко не вся їй спочувала. Так, наприклад, в ч. 5 київської нелегальної „Боротьби“, видаваної Київською Групою Українських соціалістів-революціонерів (весна 1916 р.) було надруковано Листа до Редакції від „Інформаційного Бюро київського українського студентства“, де висловлювалося обурення проти Юркевичевої „Боротьби“ за „нечувано-লেখковажні й шкідливі“ виступи проти „Союза визвол. України“ та ин. закордонних українських організацій і діячів. Там же надруковано й „Резолюцію Петроградської організації Укр. с.-д. партії“, з осудженням виступу Алексинського проти „Союза“. Див. *О. Гермайзе*. Матеріяли до історії укр. руху за світової війни, „Укр. Археографічний Збірник“, т. I, Київ 1926, ст. 319-320.

вати в Хар(ькові) нашу тижневу газету, але її на першому числі закрили.¹¹⁵⁾ В сих днях має вийти перше число іншої нелегальної. Вийшло б раніше, та в К.¹¹⁶⁾ арештували декілька робітників. Я, здається, писав тобі, що в К(атеринославі) відбулася нарада, об'єднуюча існуючі організації. Після того рух побільшився. Визвольники¹¹⁷⁾ спокусили одного нашого робітника, що попав у полон. Вони його заїтували і помогли втікти на Україну, взявши обіцянку вести пропаганду їх ідей. Дали грошей і потім ще прислали. Він справді дуже пронявся їхнім духом, і його тепер трудно збити, хоч він хитається. З оповідань сього робітника і деяких обставин ясно видно, що на Україні у визвольників нема рішуче ніяких звязків. Вони дали тому робітникові адреси двох євреїв. Їздив туди Євген¹¹⁸⁾, яко „делегат“ з Укр. і тепер здається там. У

¹¹⁵⁾ В жовтні 1915 р. вийшло у Харькові одне число тижневика „Слово“.

¹¹⁶⁾ У Катеринославі було заарештовано 27.XI.1915. Дубового, М. Романченка, М. Лисиченка та ин. укр. соціал-демократів. Див. „Укр. Археографічний Збірник“, т. I, Київ 1926, ст. 335. Російська поліція була добре поінформована про діяльність Винниченка і спеціально про його зносини з українськими соціал-демократами у Катеринославі, як це видно з „Записки“ Департаменту Поліції про укр. рух в 1914—1916 роках. Йй було постійно відоме місце перебування Винниченка і ті прізвища, під якими він „прописувався“ (мельдувався) в місцях свого побуту. Що його самого не заарештовано, можна пояснити хіба тим, що його навмисне лишали на свободі, щоб вистежувати, з ким він мав зносини, і тоді тих людей арештовувати.

¹¹⁷⁾ Мова про Союз визволення України.

¹¹⁸⁾ Євген Голицинський (1878—1932), старий ерупіст („Лозенко“), інженір-хемік, їздив двічі за кордон — весною 1915 р. і літом 1916. — щоб установити звязок між гуртком колишніх ерупістів, що купчилися біля редакції „Дзвону“ (Д. Антонович, П. Канівець, П. Понятенко та ин.), і Союзом визв. України. Ініціатива вийшла від Союзу. Голицинський поїхав до Швеції, звідти порозумівся з Союзом і вже під чужим імям і пасом побував у Німеччині, Австрії, Болгарії й Туреч-

тебе трохи неправильне представлення про настрої міщанських українських груп. Абсолютно нема русофільства. Коли в початку війни з'явилися деякі такі голоси, то лише від страху і обережності (помилкової). Я зустрів тільки двох рос. патріотів з великого числа українців, з ким я мав нагоду балакати. Взагалі настрої в Росії пригнічені, і всі мріють про кінець війни. Слово революція у всіх на устах — у дворників, купців, парикмахерів, інтелігентів, жінок, навіть дітей. Але що з того вийде — невідомо. Боюся, що пшик. Занадто мало організованості і справдішньої свідомості. Є стихійне несадоволення, але його мало. Дорожнеча, безладдя, грабіжництво — скрізь нечуване, колосальне. В Одесі виходить „Основа“, безбарвний журнал, й українці стараються сидіти тихіше.¹¹⁹⁾ Починаємо кампанію за школу, підготовчу. Слухай, даремне ти так негативно поставився до книгарні. Справа потрібна. Напиши А. А., щоби вона не брала назад висланих нею грошей. Єдине культурно-нац. місце на Укр. це книгарні. Без них все нац. життя замре. Ми тебе не виключили з числа спільників, маючи на увазі, що ти потім все одно пристанеш до нас. Все підприємство книгарні належить „ДЗ.“¹²⁰⁾ Справи її йдуть добре і дефіциту не буде. А навпаки. Напиши неодмінно А. А. Ми живемо добре. Але я гадаю, що мені не вдасться продержатись до кінця війни. Занадто я вертюсь скрізь. Мушу, бо скрізь обмаль людей і охоти щось робити. Мусів навіть стати ближче до орґану

чині, відвідав табори для полонених і був прийнятий гр. Тісою на авдієнції. Він вернувся обидва рази дуже захоплений діяльністю Союзу, хоча їхав зразу скептично настроєний щодо тої діяльності. Винниченко не мав із згаданим гуртком ніякого звязку на той час.

¹¹⁹⁾ „Основи“ вийшло в Одесі в кінці 1915 р. три книги. На 3-ій вона була закрита рос. адміністрацією.

¹²⁰⁾ Очевидно мова про в-во „Дзвін“.

Сімона¹²¹), бо инакше він спинився б, а це все ж таки єдине місце, де щось можна сказати. Р.¹²²) працює. Що дня то з того, то з другого приводу згадуємо тебе. Напиши, чи одержав сю газету. Оце дістав якогось безглузлого листа від Лев. Так само і А. А. Чого він хоче, невідомо. Передай наш сердечний привіт Ал. Мих. і Дом. Кир.¹²³) Даже добре, що ви разом живете, все ж таки легше. Ну, буде на сьогодні. Цілуємо тебе міцно. 4 число „Бор.“ одержано з місяць тому. Не маєм 3 числа.“

На цьому листування Винниченка з Юркевичем уривається, принаймні слідів дальшого обміну листами між ними в паперах Юркевича не збереглося. Правдоподібно позиція, яку заняв Юркевич супроти виступів Винниченка в „Українській Жизни“ з кінцем 1915 р., привела до зірвання між ними зносин. Натяк на розходження в поглядах видно вже і з делікатного речення Винниченка в цитованому нами листі про „трохи неправильне представлення“ Юркевича про настрої „українських міщанських груп“, себ-то української інтелігенції.

Та дні самого Юркевича вже були пораховані. Тяжка невилічима хвороба (прогресивний параліч) підточувала його організм, і люде, що бачили його в 1916—1917 роках, свідчать, що хвороба вже помітно відбивалася на його психіці, на настрої й на відно-

¹²¹) Мова про „Украин. Жизнь“, що виходила в Москві під редакцією Сімона Петлюри, і в якій Винниченко в кінці 1915 р. умістив кілька згадуваних уже вище статей.

¹²²) Розалія Яковлевна, дружина Винниченка.

¹²³) Олександр Михайлович Коваленко і його мати Домна Кириловна. Коваленко після повстання на панцернику „Потемкин“ літом 1905 р. перебував на еміграції у Франції, а в часі війни у Швейцарії. До нього приїхала перед війною його мати і жила в його. Ол. М. Коваленко був давній знайомий Юркевича, але вкупі вони не мешкали, як то уявляв собі Винниченко.

синах до людей. Не один різкий виступ у „Боротьбі“ (в особистих відносинах Юркевич був людина надзвичайно м'ягка і делікатна) треба безумовно віднести на карб його хвороби. Коли вибухла революція, Юркевич став збиратись додому, але зміг виїхати лиш в кінці літа разом з групою емігрантів, в якій був і Ол. М. Коваленко. Через Францію, Англію й Норвегію доїхали до Швеції, але на довший час задержались у Стокгольмі, бо не могли добитись дозволу на в'їзд до Росії. Тимчасом надійшла звістка про большевицький переворот. Юркевич з кількома емігрантами рішив виїхати на щастя, — може вдасться пробратись до Петербурга; Ол. М. Коваленко залишився поки що в Стокгольмі. І от за кілька день він одержав телеграму з Фінляндії від одного з спутників Юркевича, що Юркевич збожеволів на гряниці в Гапаранді і в такім стані був перевезений через гряницю. Мати Юркевича, до якої дійшла звістка про нещастя з сином, кинулась його розшукувати, і після неймовірних труднощів (се був час зараз по большевицькім перевороті, коли запанувала страшна анархія й хаос) їй пощастило знайти його в Петербурзі, в жахливому стані. Вона перевезла його до Москви й примістила в психіатричній лікарні, де він і помер при кінці 1917 або на початку 1918 року — точної дати мені не вдалося установити.

Так сумно закінчилося життя людини талановитої й щиро відданої інтересам українського народу, людини, яка могла принести велику користь українській справі, як би не захопилася абстрактними доктринами, які затулили перед її очима реальну дійсність з її реальними потребами. Доля не дала йому дожити до можливості взяти безпосередню участь у великих подіях 1917 і 1918 років і може тим заощадила йому не одне гірке розчарування й розбиття ілюзій, якими він захопився, треба думати, не без впливу своєї

страшної хвороби. І в історії українського революційного руху він залишиться постаттю, на якій позначилася печать справжнього трагізму.

Його діяльність в часі світової війни пішла в розріз з зусиллями української тодішньої еміграції поставити українську проблему в міжнароднім масштабі й розгорнути прапор самостійної України, як головну мету українських стремлінь, як оправдання всіх тих страшних жертв, які поніс український народ за цієї війни. Але повне підпорядкування широких національних інтересів вузькій соціяльній доктрині не з'єднало Юркевичу признання і з боку тих, з ким він намагався йти поруч, і в коротких рядках, які присвятила йому „Советская энциклопедия“ (Большая Советская Энциклопедия т. 65, Москва 1931, ст. 263) читаємо, що Юркевич „проповедывал мелко-буржуазный национализм и сепаратизм в украинском рабочем движении, против чего резко полемизировал Ленин“.

Цікаво тепер наприкінці поставити питання, який відгук зустріла Юркевичова „Боротьба“ серед окремих представників української еміграції за часів світової війни, вже тоді розкиданих по всьому світу, тих, що здебільшого випадково довідувались про „Боротьбу“ і зразу зацікавлювалися нею просто як закордонним українським часописом, та ще й дуже лівим. Матеріяли з архіва Юркевича дають на це запитання деяку відповідь. Видко, що „Боротьбою“ зацікавилися насамперед різного рода „мальконтенти“, з тих або інших причин (здебільшого персональних) незадоволені з „Союза визв. України“ і взагалі з тодішньої так би мовити офіціяльної української політики. Озивалися люде, яким взагалі до вподоби були крайні „інтернаціоналістичні“ гасла „Боротьби“, але, як зараз побачимо, дуже часто вони, ознайомившись ближче

з думками Юркевича, далеко не в усім з ними погоджувалися, відко, що національне українське почуття брало у них гору над соціалістичним інтернаціоналізмом.

Серед кореспондентів Юркевича виступає перед нами *Євген Гаврилей*, колишній учитель з с. Верківки під Ніжином і ерупівець, від р. 1917 емігрант, людина вдачі авантуристичної. З початку війни належав до групи українських соціалістів-революціонерів під проводом Миколи Залізняка, але скоро з нею розсварився, опинився на Балкані, і 10., 23. VI. 1915 писав до Юркевича: „Славно, Шановний Товаришу! Браво! Честь Вам за відвагу, а то здавалося, що лайдацтва правду побороти. Я ще не бачив „Боротьби“, проте багато промовляють і ті уривки з неї, які наводились в російських газетах“. Озивається з Франції, з Бордо, *Оксен Лола*, колишній робітник і український соціал-демократ (помер в 1919 р.). Він дуже обурюється в своїм листі проти російських соціалістів, особливо проти Плеханова, за їх співчуття до „побідної“ війни і висловлює надію, що „по війні українська робітнича справа стане на черзі разом з національною справою в Росії“. Якийсь „*Василь*“ пише з Мадрита 30. IV. 1915, також обурюючись проти російських соціал-демократів, які „отверто проповідують тепер справжній великоруський націоналізм, і через те можна їх лічити ворогами українського і взагалі всякого іншого національного пробудження поневолених народів в Росії, і по війні нам, українським соціал-демократам, прийдеться мати багато діла з цим новим великоруським соціал-націоналізмом, бо для українського руху вони так шкідливі, як і Струве“. Автор листа робить виїмок тільки для Леніна і захищає його супроти Юркевича.

Полонений *К. Курило* в листі з 27. IX. 1916 виступає в обороні Союзу визволення України: „адже

конечна мета праці, пише він, як Вашої, так і товариша С.,¹²⁴) є бажання бачити вільною свою країну, і тільки різниця та, щодо цієї мети ви йдете трохи різними шляхами; на ці ж шляхи справляє нас саме життя, сама діяльність. Другий чинник, що розмежовує ваші шляхи (я гадаю) в той, що ви як і спершу застаєтесь попереду соціалісткою, демократкою, а потім уже українкою, тов. С. лічить себе попереду українцем, а тоді вже соціалістом. Одже всяка праця мусить ще іти по стежці найменшого опору, щоб з найменшою затратою жертв здобути найбільше корисних наслідків. Автор листа бачить „велику культурну роботу (Союза), вартість якої ніхто не стане відкидати“. На його думку, „відома всім несвідомість нашого загалу в політичних і національних питаннях є головним гальмом у всяких здобутках. Мені й досі ввижається активний протест земляків — у вирізуванні язиків худобі, а на закликання сваткування 1-го травня — відповідь: заплатіть за цей день, то кинемо роботу... Одже тепер я гадаю, що за більш короткий час на цій ниві з'явиться десятки, а то й сотні тисяч свідомих працьовників, та ще із самого чорнозому, що твердо розумітимуть, яких батьків, чиї вони діти“.¹²⁵)

Та найбільш цікаві для характеристики настроїв тодішніх українців, розкиданих долею по всіх кутках світу, листи *Г. Піддубного* з Австралії.¹²⁶) Дізнавшись

¹²⁴) Лист опей, певно з причин конспірації, писаний на імя якоїсь „Марії Миколаєвни“, але із змісту його ясно, що під цією „Марією Миколаєвною“ розуміється редакція „Борьби“, а під літерою „С.“ — Союз визв. Україня. Та й на листі є напис рукою Л. Юркевича: „Лист полоненого до редакції „Борьби“.

¹²⁵) Очевидно тут мається на увазі просвітня робота Союзу по таборах для полонених.

¹²⁶ Г. Піддубний (справжня його прізвище — Толмачов) родом з Прилуцького пов. на Полтавщині, брав участь в рево-

з канадійських українських газет про появу „Боротьби“ Піддубний звернувся 7. VIII. 1915 до Юркевича з проханням висилати йому її, а також прислати „якоїсь української літератури, не тільки соціалістичної, але загально-української“. Пізніше з таким самим проханням звернувся до Юркевича в імени „Україн. Робітничого Гуртка“ в Брісбані Г. Мелашин — очевидно секретарь того гуртка.¹²⁷⁾ Юркевич став висилати „Боротьбу“, прислав „Кобзаря“, і між ним та Піддубним почалося листування. В своїм листі з дня 7. I. 1916 Піддубний пише, з якими труднощами доводиться йому містити в російській газеті, видаваній в Австралії, інформації про українську справу: „з великими труднощами ми втулили одну чи дві статі про „визвіл“ з півночі, але з приміткою, що редакція не згодна з думкою автора (думка: оттак визволя батюшка-царь)“. Коли Піддубний вніс на зборах союзу російських емігрантів пропозицію винести протест проти „нахабно азійської поведінки „визволителів“, проти руйнування укр. інституцій, заборони мови і переслідування релігії“, то на це відповіли, що й без

люції 1905—1906 років і мусів тікати через Сибір—Китай аж до Австралії. Прислав з чужини статі до „Ради“ і „Укр. Життя“, з них одна — „Українці вь Сибири“ була надрукована в XII. кн. за 1913 рік. Після революції 1917 р. повернувся на Україну, служив якийсь час в українських державних установах, за Директорії виїхав з одною українською дипломатичною місією за кордон, де перекинувся до большевиків. Співробітничав у комуністичній „Нашій Добі“ у Відні, видав кілька брошур агітаційного заїсту, серед них одну більшу — „За радянську Україну (нариси історії української революції)“, Відень 1920, ст. 1—160. Виїхав на Рядянщину, і дальша доля його мені невідома.

¹²⁷⁾ Одночасно писав до Ю-ча секретарь „Russian Association“ в Брісбані (Австралія) Іван Ірей, повідомляючи про висилку грошей і прохаючи прислати за них два примірники Шевченкового „Кобзаря“ для бібліотеки товариства. З листування не видно, чи було це одне й те саме товариство з „Укр. Робітн. Гуртком“, чи якась окрема організація.

того усі знають, що російські соціалісти проти цієї політики. Читаючи „Боротьбу“, автор листа спостеріг, що російські соціалісти тільки тоді згадують кривди українського народу, „коли треба посадить в калошу якогось Скорописа (напр. Алексинський). хоча такий Скоропис більше гідний поваги, ніж Плеханов—Бурцев—Рубанови „Соврем. Міра“ etc. etc., бо той забажав чогось з відчаю, а ці — „апетит розигрався“ — воістину *l'appetit vient en mangeant*“. Про себе пише Піддубний, що він сам не соціал-демократ, але з позицією Юркевича згоден. Одначе в кінці листа зауважує: „А здається, що Союз зробив таки дуже багато, щоб там не казати проти його, оскільки це видно по „Гайдамакам“, „Народній Волі“, „Праці“.

Очевидячки Юркевич постарався у відповіді на цей лист представити Союз як в найчорнішому світлі, так само як і діяльність „українського міщанства“ взагалі, і це навіяло на Піддубного великий песимізм. Він пише, що зпочатку справді покладав великі надії на Союз визволення Україяи, гадаючи, що „він буде одним з тих незалежних голосів, котрі дадуть себе почути хоч не в Росії, так у ворожих їй станах“. Лист Юркевича і його „Боротьба“ розвіяли ці надії. З того листа Піддубний побачив, що на Союз „дивляться як на наймитів, і що він накидає тінь на все українське“. Одначе це не дуже бентежило Піддубного, бо все ж таки про Україну завдяки діяльності Союзу „хтось щось почує“, і він зауважує: „справді, зостається побажати, щоб під цей час українці не були народом мужиків та робітників, а щоб мали серед себе дюків та графів з міліонами. О, повірьте, тоді б і поляки, і росіяне, і німці дивились на їх, як на силу, замість того щоб дивитись як на безграмотну темну масу на-пів русских, на-пів поляків, мадярів, румунів, хохлов, рутенців etc. В одній американській замітці під назвою „Російська Ірландія“ є такий вираз: аристо-

кратія серед свого народу може бути або гнобителями, або вожаками, але чужа аристократія завсігди є і буде тільки гнобителем. — Ми маємо чужу і тільки гнобителів“. Даді йдуть такі пояснення: „з початком війни я почував себе як під гнітом кошмара. Я казав, що це радше загибель України, ніж крок поступу. Мушу пояснити, що мене інтересує не Україна, як щось абстрактне, а Україна як живий мужицький народ, котрого визволення од економічної неволи неможливе без національного відродження. Од хлопа я прийшов до відродження і тепер, як ніколи, я переконався в справедливості мого погляду“. Піддубний пише, що він тричі перечитав „Боротьбу“ і Юркевичового листа і не може не зупинитись над питанням про незалежність України. — „Я не дуже вірив, пише він, у це, головне через те, що центральні держави не матимуть досить сили, щоб розбити Росію аж до самої Московщини (етнографічно розуміючи), почасти через брак організованого відпору з боку української суспільности на випадок загарбання австро-германцями України, як простої домінії, але зовсім не через те, що українці були б нездатні до організації самостійного государства. Що торкається революції в підмогу німцям, то це фантасмагорія, в котру ніхто ніколи не вірив. А все-таки я думав, що кращий вихід з цієї війни для України, се коли б можливо найбільша її частина зосталась під австро-германцями. Чому? Ви, як мені здається, самі це добре розумієте. Навіть російська революція ні в якому разі не дасть гарантію українській автономії. Яку гарантію свободи можна чекати від оскаженілих ф. соц., коли б вони загарбали A(Isace)—L(orraine), ці, о скільки мені звісно, німецькі землі, коли вони навіть тепер відкидають пропозицію про опрос?¹²⁸⁾ Яка гарантія може бути од так мо-

¹²⁸⁾ Себ-то — плебісцит.

вити „героїв народних“, авторів „Коней Блѣднихъ“,¹²⁹⁾ Авксентьєвих¹³⁰⁾ та інших людей „бомби“ і крайніх средств проти найгіршого ворога світової демократії — царату, коли вони тепер повідомлюють світ про культурну діяльність православних воїнов в Галичині... Це таке нахабне лицемірство, яке хіба може зрівнятись з лицемірною Юдушкиною мовчанкою т. зв. революційних інт(ернаціона)лістів, котрі так по братерськи одвітили на вашу відозву до Р. Інт. — Не знаю, чи жаліти, чи радуватись з того, що Укр. с.-д. не входить в склад Російської. Як принцип — право бути прийнятим, це дійсно варте уваги, і негація цього права варта поборників „істинно-руських основ“ і Плеханових, але з практичного боку що виграла б укр. с.-д., коли б ввійшла до Рос. С.-Д., хотя би і з автономією? І далі Піддубний поясняє, що до своєї „ненависти“ до Плеханова він прийшов од ненависти до царату і тому що „тут нема самих представників царату“, то він переніс свою опозицію на тих, хто потайки або отверто, хоч тимчасово, піддержують царат. На слова Юркевича, ніби Союз визволення України „продає Україну і український пролетаріят німецьким капіталістам“, Піддубний відповідає: „Ах, Боже мій, тепер нема иншого виходу, як стати або на бік німецький, або російський, і по правді мої симпатії... Не кажу нічого далі. Мабуть це тому, що я живу в такому болоті самого вульгарного, звірячого націоналізму, ненависти і переслідувань проти гунів (тут нема иншого слова), що я стратив усяку повагу до тих „ніколи, ніколи раб“ (знаєте націон. англ. гімн)“.

Нарешті, зупиняючись на словах Юркевича про „зраду української буржуазії в Росії“, Піддубний знахо-

¹²⁹⁾ „Конь Блѣдный“ — роман Б. Савінкова з життя рос. терористів.

¹³⁰⁾ Н. Авксентьєв — один із лідерів рос. ес-ерів, за часів Тимчасового Уряду в 1917 році — міністр вн. справ.

дить ці слова „трохи перебільшеними“, він пригадує декларацію київської „Ради“ на початку війни і таку саму заяву „Укр. Життя“ і знаходить, що „нічого особливого в їх нема“, Мовляв, „міщанство скрізь себе так виявило: і поляки, і ірландці, і бури в південній Африці, Індія — всі дають своїх солдатів на допомогу державам, до яких вони належать. Правда, ми маємо африканське повстання, індуські бунти, польських соколів, і не маємо опріч найнятого „Союзу“ нічого міцного поставити проти Росії. Це наслідок 200-літньої неволі. Навіть ми не чуємо голоса незалежної української думки, бо „Боротьба“ лише листок закордонної організації, відомий гуртку українців, ані німці, ані французи, ні англійці не знають його, не чують і не бачуть. Там нема навіть отвертих виразів Джіма Ларкина і ірландських соціалістів, котрих ніхто не наймав і котрі проголосили свої симпатії до Германії. Невже ж вони були б варті поваги, коли б у відповідь на нагаї і поневолення заявили себе прихильниками свого вічного ворога?.. Українським соціалістам необхідно треба проголосити свої симпатії до ворогів Росії“. Піддубний каже, що його не лякає перемога німців: „я навіть думаю, що нім. капіталісти просвіту українського народу не задусять, ані онімечать, що чи вони того хочуть, чи ні, вони мали б дати конституційно-європейські умовини, а значить— організація робітничого руху з того часу станула б на певні підвалини“. На слова Юркевича, що Галичина і українські землі напевно опиняться під Росією або під Польщею, Піддубний відповідає, що було б краще бути під Польщею, бо „Польща має бути не з поляків тільки, й її влада не буде остільки азійськи розгнузданою, як російська“. Кінчає свій лист Піддубний висловом глибокого песимізму: „Російська революція може бути, а може і ні; на російських лібералів можна мати таку ж надію, як і на царат; соціалі-

сти є занадто інтернаціональні, щоб збільшувати число (народів) землі замість ростворення у великих націях; українська буржуазія — *quantité négligeable*, без усяких натяків на міщанство минулого, без сміливости в боротьбі за вільну Україну; робітництво — ой, здається, воно під впливом „общє-рос. соц. інтернаціоналу“, т. є. вороже навіть до українського соц.-дем. руху, помимо того темне, хоч і не так як селянство, котре скрізь є найміцніщою підвалиною всякого руху, і котре на Україні є ніщо як гній для вищих культур. Справді, коли б ми не знали, що песимізм і оптимізм спільно живуть в серцях людей, я би сказав: нема ні на що краще надій“.

Песимізм Піддубного, треба признатись, мав під собою певні підстави: революція справді вибухла, і то дуже швидко по тому, як писав він свого листа. З революцією почалося відразу українське національне відродження в формах стихійних, досі нечуваних і найбільшими навіть оптимістами непередбачених. Це відродження, здавалось, мало вирішити разом справу політичної незалежности України і справу ґрунтовної перебудови її соціального ладу в інтересах широких трудових мас. Але ані український народ, ані його провідники не виявили себе досить підготовленими до вирішення надзвичайно складних завдань, які поставив перед ними історичний момент. Не було підготовки практичної, ані ідейної. Одначе можна сказати напевно, що здобутий в тяжкій боротьбі досвід і тяжкі жертви, понесені Україною в переломових роках 1917—1920, а також жертви, які вона несе досі, не проминуть даремне. Проблема вільної й незалежної України, зреалізована хоча на короткий час в тих роках, тепер уже не лежить „по-за межами можливого“, як здавалося скептикам 35 літ тому, коли вперше по довгих роках мовчання було знову розгорнуто прапор вільної й самостійної України. І ми тепер, на закінчення

нашого нарису можемо лиш повторити слова Івана Франка, який, відповідаючи тим, хто в 1900 році вважав ідеал самостійної України за нереальний і фантастичний, вказував, що від самих лиш українців, від їх твердої волі й палкого бажання залежить здійснення цього ідеалу, та що „тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто таки під нашими ногами, і тільки від нашої свідомости того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи може звернемо на зовсім інші стежки...” „Ми мусимо, писав Франко, серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати його собі, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, инакше він не буде існувати.“¹³¹⁾ Те, що писав Франко 35 літ тому, зберігає для нас свою силу й досі. Тим більше, що на протязі цього часу сталось таке, що важить більше за всі теоретичні міркування: між 1900 роком, коли писав Франко свої знаменні слова, і сьогоднішнім днем стоїть великий „прецедент“ 1917—1920 років.

¹³¹⁾ *Ів. Франко*, По-за межами можливого, „Літературно-Науковий Вістник“ 1900, кн. X, ст. 9.